

Eğitim ve Devlet Yönetiminde Anadilin Normatif Alanı ve Anayasal Sınırları Üzerine Bir Araştırma

İhsan Yılmaz Bayraktarlı¹

Öz

Bu makale, ana dilin normatif alanını ele almakta ve ana dil olarak öğretilmesi yanı sıra eğitim ve devlet dili olarak kullanılıp kullanılamayacağı sorusuna da bir cevap aramaktadır. Türkiye temelinde ve modern demokratik ülkelerden örnekler vererek, her iki alanda ortaya çıkabilecek sorunlara çözüm bulmaya çalışmaktadır. Çalışmada, siyasi ve sosyal barış açısından demokratikleşme sürecinde ortaya çıkabilecek yeni sorunlar da öngörülmüş ve bunların nedenleri ve kaynakları dikkate alınarak ilgili kavramlar yeniden tanımlanmıştır. Konuya ilişkin anayasal ve kanuni dayanakların öncülüğünde ana dilin öğrenilmesi, ana dilde eğitim ve ana dilde etkin savunma konuları karşılaştırmalı örneklerle tartışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde tartışılan verilere dayanarak çözüm önerileri sunulmuştur. Makalede, azınlık ve bölgesel diller ulusal devletlerin bir sorunu olarak ele alınmakta ve günümüz demokratik devletlerinin azınlık ve bölgesel dillerle ilgili düzenlemeleri analiz edilmektedir. Bu bağlamda, Kürtçenin ana dil olarak öğretilmesinin yanı sıra, Kürtçenin eğitim sistemine entegre edilip edilemeyeceği de tartışılmaktadır. Bu çerçevede; Fransa, İspanya ve benzer sorunları olan diğer demokratik devletlerin geleneksel hukuki ve anayasal koşulları aşmak için uyguladıkları çözüm konseptleri analiz edilmekte ve konunun hukuki temelleri, özü dikkate alınarak incelenmektedir. Ayrıca, Kürt dilinin Türkiye’de kaderini belirleyen Lozan Antlaşması’nın ilgili maddeleri yeniden yorumlanmış ve çeşitli tespitlerde bulunulmuştur. Ana dilde eğitim bir haktır, ancak resmî dili öğrenmek de ulusal devletin egemenliğini ve sosyal uyumunu korumak için bir ön koşuldur. Çalışmada, etnik veya bölgesel dilin öğrenilmesinin yanı sıra, resmî dil olan Türkçe’nin öğrenilmesinin de zorunlu olması savunulmaktadır. Çalışmada, uluslararası anlaşmalara göre, ulusal egemenliği ve sosyal uyumu korumak için resmî dilin de öğretilmesinin hukuki gerekliliği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kürtçe, Ana dil, Ana dilde eğitim ve savunma, Kavramlar, Lozan Barış Antlaşması

Abstract

This article deals with the normative aspect of the native language and seeks to answer the question of whether it can be used as an educational and official language in addition to being taught as a native language. Using examples from Türkiye and modern democratic countries, it attempts to find solutions to problems that may arise in both areas. Of course, recent problems regarding political and social peace that could arise from political steps towards democratisation were also anticipated, and the relevant terms were redefined based on their sources. Considering the legal and constitutional foundations, the topics of learning the native language, education in the native language and effective defence in the native language were discussed using equivalent

¹ Doç. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİB Fakültesi; Albert-Ludwigs-Universität Germany, ihsanyb@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7375-2137.

How to cite this article: Bayraktarlı, İ. Y. (2026). Eğitim ve Devlet Yönetiminde Anadilin Normatif Alanı ve Anayasal Sınırları Üzerine Bir Araştırma. In: *Alma Mater Journal of Interdisciplinary Cultural Studies* 3:1, 73-96.

©2026, Bayraktarlı, İ. Y.

Submitted: 14.09.2025 & **Accepted:** 17.10.2025

examples. In the last section of the paper, the author proposed solutions based on the data discussed. This article deals with minority and regional languages as a problem for nation states and analyses the regulations of today's democratic states regarding minority and regional languages. In this context, in addition to the teaching of Kurdish as a native language, the article also discusses whether Kurdish can be integrated into the education system. Within this framework, the solutions applied by France, Spain, and other democratic states with similar problems to overcome traditional legal and constitutional conditions are analysed, and the legal basis of the issue is examined, considering its nature. In addition, the relevant articles of the Treaty of Lausanne, which determined the fate of the Kurdish language in Türkiye, have been reinterpreted and interesting observations made. Education in the first language is a right, but learning the official language is also a prerequisite for preserving the sovereignty and social cohesion of the nation state. The study argues that, in addition to learning the ethnic or regional language, learning the official language Turkish should also be compulsory. The study emphasises that, based on international agreements, the national official language must also be taught to protect national sovereignty and social cohesion.

Keywords: *Kurdish, native language, education and defence in the native language, certain concepts, Treaty of Lausanne*

Extended Abstract

The article examines, using the example of Turkey, the normative foundations and constitutional limits of the mother tongue in the fields of education and public administration. Language is not understood merely as a means of communication, but as a fundamental instrument of collective identity formation, cultural continuity, and social cohesion. Against this background, the author analyzes the extent to which languages, beyond their function as mother tongues, may also be employed in education and administration, and explores the legal and political implications arising from such use.

Key concepts such as state language, official language, national language, language of instruction, minority language, and regional language are examined in a differentiated manner. The state language is regarded as a symbol of national unity and sovereignty, whereas the official language derives its specific legal status from the constitution and statutory law. In Turkey, the Constitution recognizes only Turkish as both the state and official language. This provision significantly restricts the use of other languages in education and public administration and creates a tension between state unity and cultural diversity. This tension becomes particularly evident in the case of the Kurdish language. In comparison with international instruments such as the European Charter for Regional or Minority Languages—which Turkey has not ratified—it becomes clear that the recognition of minority languages remains restrictive in relation to international standards. Although limited openings have occurred in recent decades regarding the use of Kurdish in media and education, the constitutional framework remains restrictive.

The article defines the mother tongue as the first language acquired in childhood without formal instruction, explicitly taking multilingualism into account. Comparative examples from modern states demonstrate that education in the mother tongue is widely recognized, while the acquisition of the official language remains mandatory in order to ensure social integration and national cohesion. Whereas countries such as Canada or Switzerland have institutionally embedded multiple languages of instruction, other states such as Spain or Russia maintain the primacy of the official language while nevertheless allowing space for regional languages. In Turkey, however, Article 42 of the Constitution stipulates that education shall be conducted

exclusively in Turkish—a provision widely interpreted as directed against the Kurdish language. Legislative amendments in the 1990s and 2000s led to partial liberalization in the areas of media and language courses; however, comprehensive recognition of Kurdish within the education system did not materialize.

Another focal point concerns the right to defense in one's mother tongue. International human rights instruments such as the Universal Declaration of Human Rights guarantee the right to a fair trial; however, within the Turkish legal system this right has been significantly restricted since the foundation of the Republic. Kemalist ideology has profoundly shaped the understanding of language and statehood, with the result that the right to defense in the mother tongue is rarely granted in practice. Neither the Code of Criminal Procedure nor other central legal sources contain an explicit provision in this regard. In 2014, in the case of Mehmet Bozhan, the Constitutional Court rejected a defense conducted in Kurdish on the grounds that the defendant spoke Turkish. The author advances the noteworthy argument that a defense cannot rely solely on translations and analyzes this issue from a linguistic perspective. While translations may ensure formal comprehensibility, they do not necessarily convey all the nuances of a defense. This discrepancy highlights the gap between international standards and national legal practice.

The Treaty of Lausanne is also reassessed from the perspective of language rights. Article 39 guarantees all citizens the right to use the language of their choice in private, economic, and public spheres and provides that individuals lacking knowledge of Turkish shall receive “adequate facilities” before the courts. In practice, however, these rights have primarily been applied to non-Muslim minorities. Although the treaty refers to “all citizens,” this provision is rarely extended to Kurdish speakers. The article argues that a consistent interpretation, in conjunction with Article 202 of the Code of Criminal Procedure, would require the provision of linguistic assistance in judicial proceedings.

From a linguistic perspective, Kurdish is described as a mixed language whose vocabulary has been strongly influenced by Arabic, Persian, and Turkish. Etymological studies indicate that a significant portion of its lexicon derives from other languages. The author concludes that, although Kurdish should be learned and promoted as a mother tongue, it currently lacks a sufficiently standardized terminology to function as a fully developed language of instruction. It is further noted that even Turkish, as a medium of instruction, exhibits certain deficiencies and that both languages require further terminological development.

In the concluding section, the article proposes a model intended to reconcile cultural diversity with state unity. On the one hand, this model envisions the promotion of the mother tongue—particularly Kurdish—within the framework of constitutional provisions; on the other hand, it preserves the status of Turkish as the sole state and official language. In this way, cultural diversity is to be safeguarded while maintaining the political integrity of the state. Historical experiences with separatist movements help explain societal reservations toward the liberalization of language policy. Nevertheless, the article refers to the European guiding principle of “unity in diversity” and emphasizes that multilingualism, within an appropriate legal framework, should not be perceived as a threat but rather as an opportunity to strengthen social stability and cultural richness.

Giriş

İnsanlar ve toplumlar arasındaki en önemli iletişim aracı olan dil kavramını tanımlamak için, Alman doğa bilimci (*Naturforscher*) Alexander von Humboldt'un (1769–1859) tanımına öncelik vermek uygun olacaktır. Ona göre; “*Dil, deyim yerindeyse, insanların ruhunun dışı vurumudur; dilleri onların rubudur ve ruhları da dilleridir; bu ikisi asla yeterince özdeş olarak düşünülemez.*” (Von Humboldt, 1836 , s. LIII). Toplumu oluşturan değerlerin en önemlisi olan dil, ulusal kültürün öncelikli ögesidir. Dil aracılığı ile kültürel varlık bir yandan toplumların yaşayan bireylerine diğer yandan da gelecek kuşaklara iletilmektedir. Dil, birikmiş deneyimleri ve onların anlamlarını gelecek nesillere aktarmak için kullanılan doğal bir depolama aracıdır.

Kompleks bir sistem olarak dil; ses ve işaretlerle, konuşan ve yazan ile dinleyen ve okuyan arasında türe özgü bir iletişim aracıdır. Düşünce, his ve davranışlarımızı dil ile şekillendirir dışa vururuz (*Brockhaus Sözlüğü*). Dil bir iletişim aracı olması yanında aynı zamanda toplumlar için bir kimlik işlevini de yerine getirir. Dilin betimlediği toplumlarda çoğu zaman dil de farklılıklar göstermektedir. Coğrafi nedenler yanında diğer dillerden etkilenen bir dil, belirli bir zaman süreci içinde değişikliklere uğrayabilmektedir. Zira dil adeta canlı bir organizmadır. Uzun bir zaman sürecinde dil, yeni bir dil ya da aynı dilin bir lehçesi şeklinde tezahür edebilmektedir. Aynı dil toplumlarındaki dil farklılığı, standart dil ve konuşulan dil farklılığı şeklinde gelişebilmektedir. Yani konuşulan dil günlük ve özel hayatta kullanılırken, standart dil toplumun genelinde kullanılmaktadır. Her ne nedenle olursa olsun birbirinden uzaklaşan diller kendi tabi gelişimine devam eder. Canlı bir mikroorganizma olan dil, devamlı ve doğal gelişim sürecinde, savaş, göç, sürgün gibi zorlayıcı sebeplere dayalı olarak da başka dillerden etkilenmektedir.

Dünyada şu an itibarıyla 5500 dil konuşulmaktadır. Sınıflandırılma modelleri değişiklik gösterdiğinden, dünyadaki dillerin tam sayısını vermek mümkün olamamaktadır. Bu diller vasıtasıyla toplumlar ve kişiler birbiriyle iletişim kurabilmekte ve dil aracılığıyla taraflar birbirlerini etkilemektedir. Bu bağlamda dil, çağdaş dünyanın demokratik toplumlarında kamuoyu oluşturmada önemli bir rol üstlenmektedir (Kirchhof, 2004, s. Paragraf 20 Köşe 2).

Dünya dillerinin en eskilerinden birine dayanan çağdaş Türkçe'ye (Robbeets, 2021, s. 616–621) de global dünyanın şartları gereği diğer dillerden -özellikle Fransızcadan- birçok siyasi ve toplumsal kavram aktarılmıştır. Bu kavramların çoğu çağdaş dünya için yeni olduğundan kavramlar bir şekilde bilinçli olarak veya yanlış çeviriler nedeniyle şu an kullanıldığı anlamlarıyla toplumun hafızasına kazınmıştır. Yanlış tanımlamalar Türkiye örneğinde olduğu gibi, siyasi ve sosyal hayata doğrudan etki etmektedir. MÖ. 551-479 yılları arasında yaşamış olan ünlü Çinli filozof Konfüçyüs da aynı konuda öğrencisi Zi-lu'nun bir sorusuna şu cevabı verir:

“[...] Kelimeler ve kavramlar doğru değilse, dil karmaşık hale gelir. Dil karmaşık hale gelirse, kargaşa ve başarısızlık ortaya çıkar. Kargaşa ve başarısızlık varsa, ahlak ve iyi töreler bozulur. Ahlak ve iyi töreler sorgulanırsa, adalet ortadan kalkar. Adalet kalmazsa, halk ne yapması ve ne yapmaması gerektiğini bilemez. Bu nedenle, erdemli kişi kavramları ve isimleri doğru kullanmalı ve bunlara göre doğru davranabilmelidir. O, sözlerini asla düşüncesizce kullanmaz.” (Konfüçyüs, 2025).

Kavramların yerli yerinde, çıkış ve varoluş nedenleri yeterince dikkate alınmayıp gelişi güzel veya siyasi gerekçelerle ilgisiz anlamlar yüklenerek kullanılmaları toplumlarda aşılması çok zor yaralar açabilmektedir (Bayraktarlı, 2011, s. 283-327). Bu konu son derece önemli olduğundan,

yanlış kullanımlara ve tercümelere bir ket vurma niyetiyle araştırmaya ilişkin kavramların bazılarını geldikleri kaynaklar baz alınarak yeniden tanımlamak bir gerekliliktir. Çünkü bir kavrama gerçek anlamından farklı bir anlam yüklenmesi, iletişim hatası olarak değerlendirilir. İletişim eksikliği, sosyal hayatta insanları yanlış yönlendirdiği için, sosyal barışın bundan zarar görmesi güçlü bir olasılıktır. Tek iletişim aracı olan dilden türetilen kavramların farklı algılanması, toplum ile devlet, birey ile devlet ve birey ile birey arasında siyasi çatışmalara yol açar.

2.Bir Kavram Olarak Dil ve Etki Alanları

Dil, onu konuşan veya yazan kişi için, bireysel ve sosyal bir iletişim aracıdır. Dil, iletişim aracı olarak bilimin de kuşaklardan kuşaklara ulaşmasını sağlayan tek iletişim aracı (Bayraktarlı, 2019, s. 17) olması yanında, bir araç olarak insanlar arasında iletişimdeki engelleri kaldırırken, bazen de doğal engeller çıkarabilmektedir. Dillerin çeşitliliği, dilin insan düşüncesine koyduğu sınırlar bu örneklerdendir (Bayraktarlı, 2008, s. 76). Çeşitli dillerin konuşanları ortak bir dil üzerinden anlaşıyor. Bu şekilde küçük veya büyük dil toplumları belirli coğrafyalarda bir şekilde karşılaştıklarında anlaşmaları mümkün olmadığından, insanlar arasına belirli süreçte sınırlar çizer ve hatta bu iletişimsizlik sebebiyle ayrı dilleri konuşan toplumlar birbirlerini çoğu zaman dışlama hatta düşman ilan etme kolaycılığını seçer.

Yukarıda belirtildiği gibi, çalışmanın ana konusuna geçmeden önce, ilgili kavramları tanımlamak ve örneklerle açıklamak uygun olacaktır. Burada konu edilen kavramlar şunlardır: *devlet dili, resmî dil, millî dil, eğitim dili, azınlık dilleri ve bölgesel diller*.

“**Devlet dili**” ve “**resmî dil**” kavramları genellikle birbirine yakın anlamlarda kullanılsa da teknik ve hukuki bağlamda aralarında bazı farklar olabilir. Devlet dili, çoğu zaman resmî dil ile eş anlamlı kullanılsa da bazı hukuk sistemlerinde devletin kendini ifade ettiği, temsil ettiği, egemenliğini kullandığı ana dil anlamına gelir ve daha çok siyasi ve sembolik bir anlam taşır. Yani devlet dili, devletin kendi kimliğini ifade etmesi yanında egemenliğini, millî birliğini ve siyasî kimliğini temsil eder ve daha çok siyasî ve ideolojik bir kavramdır.

Bazı ülkelerde birden fazla resmî dil olabilir ama genelde tek bir “devlet dili” vardır. Ulusal birlik ve egemenliğin simgesi olarak görülür. Türkiye’de “**devlet dili**” kavramı anayasada açıkça yer almaz; onun yerine “**resmî dil**” ifadesi kullanılır. Ancak bazı ülkeler ikisini ayrı tanımlar. Kısaca bu iki kavramın farkını özetleyecek olursak, resmî dil hukukî bir kavramdır (anayasa/kanunla belirlenir), devlet dili ise daha çok siyasî/ kültürel bir kavramdır ve devleti temsil eden, birleştirici rol üstlenen dildir. Devletin tüm resmî organlarında, yerel yönetimlerde kullanılan dildir. Asıl itibarı ile belirtmek gerekir ki, ülkeden ülkeye dil nitelemeleri veya dil düzenlemeleri fiilen kastedilen de facto her ülkenin sınırları içinde ve her alanında kullanılan resmi dildir.

Resmi dil, bir ülkenin anayasa veya kanunlarla belirlediği, devletin resmî kurumlarında kullanılan dildir. Hukuki statüsü vardır, yani yasal olarak tanınmış bir dil veya dillerdir. Örnek: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na göre resmî dil Türkçedir. Kanada’da resmî diller İngilizce ve Fransızcadır. Resmi dil olarak nitelen dil, kullanıldığı alan bakımından idare dili (Örneğin Almanya’da Verwaltungssprache, Amtssprache) olarak da adlandırılabilir. Resmi dil, bir devletin anayasa ve yasalarla belirlediği devletin resmî belgelerinde, yazışmalarında yani kamu hizmetlerinde ve eğitim dili olarak zorunlu kullandığı dildir. Örneğin Türkiye’de başka hiçbir

dil resmi işlemlerde kullanılamayacağını hukuki dayanağı anayasanın 3. Maddesi ve yasalardır. Ancak özel hayatta veya kültürel faaliyetlerde farklı dillerin kullanımı serbesttir. Çok dilli iki ülkenin uygulamalarını örnek olarak verecek olursak:

Çin'in devlet dili, **Mandarin** Çincesidir (Putonghua). Çin Anayasası'nda “devlet dili” kavramı kullanılmaz, ancak Mandarin Çincesi fiilen resmî ve devlet dili konumundadır. Azınlıkların yaşadığı bölgelerinde (örneğin Tibet, Sincan) yerel dillerin kullanımı yer yer desteklenir ama sınırlıdır (Bayraktarlı, 2019, s. 113).

Sovyetler Birliği döneminde Rusça, “devletin dili” olarak öne çıkarılmıştır (ama resmî olarak başka diller de kullanılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet dili Osmanlı Türkçesiydi, ama farklı bölgelerde çok sayıda mahalli diller de kullanılıyordu.

Rusya Federasyonu Anayasası'nın 68. Maddesine göre “Rusya Federasyonu'nun tüm topraklarında devlet dili (государственный язык) Rusçadır.” Bunun yanında, cumhuriyetler (federal bölgeler) kendi resmi dillerini Rusçayla birlikte resmen kullanabilirler. Kısaca Rusça Devlet dili olarak tüm ülkeyi birleştiren, federal düzeyde tek egemen dil mesabesinde iken diğer bölgesel resmi diller sadece belirli bölgelerde geçerli ve Rusçayla birlikte kullanılan dillerdir. Çok uluslu Rusya Federasyonu bölgesinde 100'den fazla etnik grup 150'den fazla dil kullanmaktadır. Federasyon bölgesinin tümünde Rusça devlet dili olarak tüm resmi işlemlerde zorunlu olarak kullanılır. Örneğin, Tataristan Cumhuriyeti'nin resmi dili Tatarca ve Rusça, Saha (Yakutya) Cumhuriyeti'nin resmi dili Yakutça, Evenkçe ve Rusçadır. Ama bölgesel resmi diller sadece ilgili bölgede kullanılabilmektedir. Eğitim reformu çalışmalarıyla birçok bölgede resmi yerel dillerin ders saati azaltılarak “devlet dili” olarak Rusçanın üstün konumunu pekiştirdi.

Resmi dil, devlet dili, milli dil, milli dil kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Bu konu siyaset kurumunun en çok tartıştığı konuların başında gelmektedir. Bir dil hem milli dil olabilir ve aynı zamanda da resmi dil olarak düzenlenmiş olabilir. Devlet dili tanımlaması tarihi ve milli dili nitelemek için kullanıldığı gibi, yönetim ile vatandaş arasındaki iletişimi sağladığı için resmi dil tanımlaması da kullanılabilmektedir.

Yukarıda da kısaca değinildiği gibi bu konuda asıl olan toplumun tümünün devlet ile ilişkilerinde kullandığı ancak anayasa ve kanunla kabul edilmiş dildir. Ana dilde savunma ve eğitim başlıkları altında ulus devletlerin önüne bir sorun olarak çıkışının nedenlerine yeterince yer verildiğinden, burada resmi dilin tanımı ile yetinilecektir.

Cumhuriyet dönemi anayasaları sırasıyla 1924 ve 1961 ve 1982 kullanılan dili Resmi dil Türkçedir şeklinde düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1876 tarihli Kanun-i Esasi'sinde böyle bir madde olmamasına karşın, kanuni düzenlemelere göre mebus olmak, devlette memur olarak görev almak isteyenlerin ve heyetler arası tartışmalarda devlet dili olan Türkçenin bilinmesini esas almıştır. Böylece Türkçe, Birinci Meşrutiyetten beri Osmanlı Devleti'nde ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde, devletin tüm kademelerinde resmi dil olarak kullanılmıştır.

Resmi dil veya dillerin devlet tarafından anayasal güvence altına alınması ya da kanuni düzenleme yapılarak resmi dil statüsü verilmesi, devlet için hukuki sonuçlar doğurur. Bu durumda resmi dil, özel hukuk alanı bağlamında hem vatandaşlar arasında hem de vatandaş-devlet kurumları arasında kullanılması zorunlu iletişim aracıdır. Resmi dil veya diller doğal olarak eğitim sisteminin de dilidir (Boden, 1993, s. 16).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 3. maddesine göre, “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.” Anayasanın 66. maddesine göre de “Türk Devletine vatandaşlık² bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür.” Türkçe aynı zamanda milli dildir. Bir başka söylemle Türkiye’de bir tek milli dil vardır³ ve Anayasanın 42. maddesine göre Türkçeden başka bir ana dilde eğitim yapılamaz. Siyasi Partiler Yasası, Dernekler Yasasında da konu bu şekilde düzenlenmektedir. Bu yasaklar “devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü” ilkesi gereği toplumun bölüneceği endişesiyle sadece Kürtçeye karşı kullanılmıştır. Türkiye sadece Lozan Antlaşmasında adı geçen azınlıkları ve kendi dillerinde eğitimi kabul etmektedir. Yani orada sadece sıralanan Ermeni, Rum, Yahudi dinî grupları azınlık olarak tanımlanmıştır (Boden, 1993, s. 303). Uluslararası hukuk açısından Kürtçenin yasaklanması incelendiğinde, Lozan Anlaşmanın 39. maddesinin son iki paragrafı tam da bu konunun ihlalini engellemek için dikte edilmiştir. Bu madde, orijinal metni üzerinden aşağıda incelenecektir.

Diğer taraftan, Batılı devletlerin idare dili önceleri Latince iken, kurulan milli devletlerde örneğin Fransızca, Almanca, İtalyanca dilleri çeşitli zamanlarda bu ülkelerin resmi veya idare dillerine dönüşmüştür. Avrupa tarihi esas olarak üç *Lingua franca* tarafından şekillendirildi: Orta Çağ’ın sonundan, Macaristan’ın resmi dil olarak Latince’den vazgeçen son Avrupa ülkesi olduğu, 1867’ye kadar Latince; Otuz Yıl Savaşlarının sonu olan 1648’den 1918, Versailles Antlaşması’na kadar Fransızca *lingua francae* olarak kullanılmış; 1948’den beri İngilizce ise tüm dünyanın *lingua francae*’sı olarak diğer dillerin yerini almıştır (Euractiv, 2018).

Azınlık dilleri ve bölgesel diller kavramlarının tanımlarını yapmadan önce azınlık ve bölgesel dili konuşanların kimler olduğunun belirlenmesi doğru bir yöntem olacaktır. Azınlık kavramı; *büyük halk kitlelerinden ırk, dil, din, ahlak, değişik sosyal hayat görüşleri gibi özellikleriyle hâkim kültür ve ideolojiden ayrılan halk gruplarıdır*, diye tanımlanabilir. Hasan Eren’in Türkçe Sözlük eserindeki tanımı ise “*Bir ülkede egemen olan ulusa göre ayrı soydan gelen ve sayıca az olan topluluklara azınlık (ekalliyet) denilmektedir*” (Eren, 2022, s. 120).

Azınlık, eski Yunancada *ethnos* kavramının karşılığıdır ve insan grupları anlamına gelmektedir. Azınlık, halk kavramı gibi sosyolojik ve aynı zamanda hukuki bir kavramdır (Brunner, 1996, s. 21-24). Etnoloji biliminde etnik kültür kavramı karşılığı olarak kullanılmıştır. Burada hemen belirtmek gerekir ki, etnik azınlığın üzerinde uzlaşmış bir tanımla bulunmamaktadır. Her devlet kendince ve siyasi çıkarları çerçevesinde bir tanımlama yapmayı tercih etmektedir. Siyasetten bağımsız olarak bilim adamlarının da üzerinde uzlaşa sağladığı objektif kriterlere dayalı bir tanımlama da mevcut değildir (Fischer, 1988, s. 5). Yani bugün itibarı ile, "azınlık" kavramı, sosyolojik, hukuki ve kültürel bağlamlarda daha dinamik ve bağlamsal bir tanıma doğru evrilmiştir. Bu güncel tanımlar, azınlıkların yalnızca sayısal olarak az olmanın ötesinde, toplumsal yapıda belirli bir güç veya ayrıcalıktan yoksun olma durumunu da kapsar.

² *Vatandaş*, bir ulusal devlet sınırları içinde yaşayan insanların her biridir. Vatandaşlık ulusal devletin egemenliğindeki insanın o ülke ile ilişkili hukukunu kapsar. Ulusal devlet “azınlık” ile “çoğunluk” ayrımı yapmaz. Azınlıklar da aynı şekilde eşit vatandaş statüsündedir. Dolayısıyla ulusal sınırlar içinde yaşayan azınlıklar da bulundukları ülkenin vatandaşı olduğundan, çoğunluğun hak ve sorumluluklarına tabidirler. Modern devleti oluşturan ana öğelerden biri vatandaşlık kurumudur. Vatandaşlık, çağdaş ve siyasal bir kavram olmanın yanında, hukuki bir kavramdır. Bu tasnife yalnız yabancılar dahil değildir. Zira onlar bir başka ulusal devletin vatandaşı ve egemenliği altındadırlar.

³ Anayasanın 42. maddesinin son fıkrası: Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilmez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır.

Diğer taraftan azınlıkları *etnik azınlıklar* ve *ulusal azınlıklar* olarak iki ana grupta tasnif ederek incelemek gerekir. *Etnik azınlıklar* bir devleti olmayan halk grupları olarak, örneğin Türkiye’de yaşayan Kürtler; *ulusal azınlıklar* ise çeşitli nedenlere bağlı olarak bir ulus devletin sınırları dışında kalmış halk gruplarıdır, örneğin Bulgaristan, Rusya ve Yunanistan’da yaşayan Türkler.

Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı’nda (European Charter for Regional or Minority Languages) azınlık dili, bir devletin toprakları içinde bu devletin geriye kalan nüfusundan sayıca daha az bir grup oluşturan vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan ve devletin resmi dil veya dillerinden farklı olan dillerdir şeklinde tanımlanmaktadır. Göçmen dilleri, nüfus miktarı dikkate alınmaksızın, bu tanımın dışında tutulmuştur. Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı’nda yukarıda da anıldığı gibi devletlerin çatışan tanımları nedeniyle olsa gerek bir azınlık tanımına yer verilmemiştir.

1992 yılında Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan *Avrupa Bölgesel veya Azınlık Diller Şartı*:

[...] “Bölgesel veya azınlık dilleri, sayıları devletin geri kalan nüfusundan daha az olan ve o devletin vatandaşı olan bir grup tarafından o devlet toprakları üzerinde geleneksel olarak konuşulan ve o devletin resmi dili veya dillerinden farklı olan dillerdir.[...] “Öngörülen çeşitli koruma ve teşvik önlemlerinin alınmasını meşru kılacak sayıda kişinin kendilerini ifade etmek için bu dili kullandıkları coğrafi alan” [...] devletin diğer nüfusu tarafından kullanılan dillerden farklı olan, ancak o devletin topraklarında geleneksel olarak kullanılsa da, o devletin içinde belirli bir bölgeye atfedilemeyen diller anlamına gelir.” (Europe, 1992), şeklinde düzenlenmiştir.

Düzenleme, *Madde 9*’da [...] resmi dille yapılan yargılama faaliyetinin icrası sürecinde sanığa veya davanın taraflarına kendi ana dilini kullanarak meramını anlatma imkânının sunulmasına ve hatta davaya ilişkin bazı bildirimlerin kendi ana dili kullanılarak yapılmasının sağlanmasına; *Madde 10,11,12* de [...] kamu kurumları tarafından resmi dil kullanılarak yapılan idari işlemlerle ilgili olarak, kişilerin kendi ana dilini kullanarak başvuruda bulunmasına, işlemin ilgilisi kişiye yapılacak olan bildirimlerin kendi ana dili kullanılarak yapılmasının sağlanmasına; üyeleri halkın seçimiyle belirlenen meclis üyelerinin meclise hitaben yapacakları konuşmalarda kendi ana dilini kullanabilmelerine; farklı ana dili konuşan nüfusun oturduğu bölgelerde görev yapacak kamu görevlilerinin atanmasında bu dili bilmelerinin aranmasına özen gösterilmesine; basın ve yayın organlarında, kültürel faaliyetlerde ana dilin kullanılmasına sınırlama getirilmemesine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. *Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı*, 5 Kasım 1992 tarihinde Strazburg’da imzaya açılmış ve 1 Mart 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Şart, 24 ülke tarafından imzalanmış ve 11 ülkede uygulanmaktadır. Türkiye bu anlaşmayı henüz imzalamamış ve onaylamamış olmasına rağmen *Bölgesel Diller Şartına* uygun düzenlemelere, örneğin bölgesel dilde basın yayın yapma konusunda öncül adımlar atmıştır.

Kişinin ana dilini kullanma, Türkiye’nin de taraf olduğu milletlerarası anlaşmalardan sadece *Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*’nin 27. maddesinde bir hak olarak tanınmış ve bu hakkın kullanılmasının engellenemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Sözleşmede ana dilini kullanma hakkı tanınmakla birlikte, bu hakkın kapsamına ve kullanılabilme suretine ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, söz konusu Sözleşme, taraf devletlere kişilerin ana dillerini kullanma hakkını engellememe yönünde bir yükümlülük yüklemekle birlikte, ana dilinin ne suretle öğrenileceği, ana dilde eğitim, kamu kurumları nezdinde ana dilin kullanılıp kullanılmayacağı hususlarında devletlere herhangi bir yükümlülük yüklememektedir.

Azınlık dilleri yanında *bölgesel diller* kavramı Fransa tarafından hukuk ve dil siyaseti literatürüne kazandırılırken, aynı zamanda da ülkede dil, ulusal ve din azınlıklarının varlığı da kabul edilmiştir. 1994 yılında Fransızca'yı korumak için, çıkarılan Fransızca Yasası, Fransızca yanında ülke sınırları içinde konuşulan diğer dillerin kullanımı da aynı şekilde bu yasa çerçevesinde düzenlenmiştir. Yasa, Fransızca dışındaki dillerin resmi olmayan yerlerde kullanımına sınır getirmesi nedeniyle *Anayasa Konseyi* tarafından 27.07.1994 tarihinde iptal edilmiştir (Karar No 1994/345). Anayasa Konseyi 15.06.1999 tarihli bir başka kararında Fransızca dışındaki dillere resmi hüviyet sağladığı gerekçesine dayanarak, *Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı*'nın onaylanmamasına karar vermiştir (Karar No 1999/412). Konseyin kararına göre, ırk, kültür, dil ve dini toplumlara kolektif hakların tanınması, devletin bölünmezliği ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Fransız Anayasasına 2008 yılında "*Bölgesel diller Fransa'nın mirasına aittir*" maddesinin eklenmesi sonrasında, İnsan Hakları Mahkemesi, konuya ilişkin olarak bölgesel dilin resmi makamlarda kullanılmıyor olmasının ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilemeyeceğine karar vermiştir. Böylece bölgesel dil hem kavram olarak yerleşmiş hem de hukuki bir hüviyet kazanmıştır. *Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı*'nın getirdiği bu ve benzer yeni ilkeler, ulus devletlerin azınlık dillerini daha geniş yorumlamalarını, bu dilleri koruma ve yaşatma güvencesini yasalar çerçevesinde kabul etmelerini sağlamıştır. Ancak böylece temel dil ilkelerinden de taviz verilmesi söz konusu olmuştur.

Türkiye Anayasası da Fransa Anayasasına benzer hükümler içermektedir. Anayasanın 3. maddesi, "*Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir*" demektedir. Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi başlığının son paragrafında anayasa, eğitim dilini düzenlemiştir. Şöyle ki: "*Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır*".

Türkiye'de *resmi dil* anayasanın değiştirilemez maddeleri arasında bulunduğu için, siyasi çevrelerden konu hakkında bir takım cılız sesler dışında ciddi bir çalışma bulunmamaktadır. Ağırlıklı olarak Kürtçe konuşulan bölgelerde, Fransa örneğinde olduğu gibi, Kürtçenin bölgesel dil olarak kullanımı hakkında bir düzenlemeye gidilmesi, öngörülebilir bir gelecekte önemli iki engelden dolayı zor görünmektedir. Birincisi Lozan Antlaşması, ikincisi uzun yıllardan beri yaşanan terör eylemleri bağlamında halk arasında yükselen ırkçılık ve oluşan Kürt karşıtlığı.

1. Lozan Antlaşması, her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti'nin bir *kuruluş antlaşması* olduğu ve taraflarından bazılarının da aynı şekilde yeni devlet olarak tarih sahnesinde yer aldığı muazzam sonuçları olan bir antlaşmadır. Bir başka söylemle, Lozan Antlaşması siyasi, teknik ve asıl olarak yaratacağı sonuçlar itibarıyla hukuken de yeniden ele alınamaz. Antlaşmada Kürt halkı ve diğer Müslüman ahali sınırları yine bu antlaşmaya göre belirlenmiş Türkiye Cumhuriyeti'nin asli vatandaşlarındandır. Antlaşmada adları açık bir şekilde yazılmış Gayrimüslim vatandaşlar azınlık olarak kabul edilmiştir. Azınlıklar ve insan hakları bahane edilerek bu antlaşmada imzası olan devletler tarafından Türkiye Cumhuriyeti'ne dayatılmak istenen diğer konularda esneme istemek, bu araştırmanın çeşitli yerlerinde referans gösterilen Lozan Antlaşması'nın maddi ve özellikle de manevi ruhuna aykırıdır. Nasıl ki ülke anayasalarında belirlenen temel hukuk kurallarına aykırı kanun, yönetmelik düzenlenemeyecekse Lozan Antlaşması'nın maddelerine aykırı veya onu dolanacak herhangi bir ulusal kanun, uluslararası ikili ya da çoklu antlaşma da yapılamaz. Tersine bir durumda, antlaşmanın diğer maddelerinde yer alan ülke sınırları yanında

diğer ülkelerde bulunan Türk azınlıklar, toprak konusu büyük bir sorun olarak Türkiye'nin önüne gelecektir. Bir başka söylemle, dünya Birinci Dünya Savaşı öncesindeki kaotik ortama dönecektir.

Diğer taraftan Barış Antlaşmasının geneli dikkate alınınca çok dilli bir imparatorluğun bakiyesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tapusu kabul edilen antlaşmanın hemen hemen her maddesinde de çok dillilik çok dinlilik ifadeleri veya bunlara atıflar görülmektedir. Orijinal metinde tespit edilebildiği kadarıyla Lozan Antlaşmasını konu eden çalışmalarda sık sık 39'uncu maddeye atıf yapılmaktadır. Kanımca bu maddeye atıf yapanlar tespit edebildiği kadarıyla orijinal metne gitmeyip en yakınındaki kaynağı baz almaktadır. Zira anılan bu madde burada konu edilen soruna ilişkin çok açık ip uçları vermektedir. Antlaşmanın 39. maddesinin birinci cümlesi azınlıkların *Türk tebaa* ile aynı haklara sahip olması gerektiğini belirlerken, ikinci cümlesi antlaşmanın yürürlüğe girdiği andan itibaren yapılan tartışmaların beyhude olduğunu gözler önüne sermektedir. Şöyle ki; *"Gayri müslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası, Müslümanların istifade ettikleri aynı hukuku medeniye ve siyasiyeden istifade edeceklerdir. Türkiye'nin bütün abalisi din tefrik edilmeksizin kanun nazarında müsavi olacaklardır."* İkinci cümle *"Türkiye'nin bütün abalisi..."* derken kastedilenler arasında Türkler, Kürtler ve azınlıkların bulunduğu açıktır. Üçüncü ve dördüncü cümleler de aynı şekilde Türklerin, Kürtlerin ve azınlıkların anılan konularda *"hiçbir Türk Tebaası..."* diyerek adeta emredencesine imzacı taraflara yapılması gerekeni dikte etmektedir.

Lozan Barış Antlaşması'nın 39'uncu maddesi aynen şu şekildedir:

"Gayri müslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası, Müslümanların istifade ettikleri aynı hukuku medeniye ve siyasiyeden istifade edeceklerdir. Türkiye'nin bütün abalisi din tefrik edilmeksizin kanun nazarında müsavi olacaklardır. Din, itikat veya mezhep farkı hiçbir Türk tebaasının hukuku medeniye ve siyasiyeden istifadesine ve bilhassa hidematı umumiyye kabulüne, memuriyete ve meratibe nailiyetine veya muhtelif mesaliki ve sanayi icra etmesine bir mania teşkil etmiyecektir. Herhangi Türkiye tebaasının gerek münasebatı hususiye veya tüccariyede, gerek din, matbuat veya her nevi neşriyat hususunda ve gerek içtimaatı umumiyyede herhangi bir lisanı serbestçe istimal etmesine karşı hiçbir kayıt vazedilmeyecektir. Lisanı resmî mevcut olmakla beraber, Türkçe den gayri lisan ile mütekellim bulunan Türk tebaasına muhakim huzurunda kendi lisanlarını şifahi surette istimal edebilmeleri zımında teshilâtı münasibe ibraz olunacaktır."

Tüm bu gerçeklerin yanı sıra, Lozan Antlaşması'nın mimarı ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de Ocak 1923'te İzmit'te yaptığı bir konuşmada, altı ay sonra imzalanacak olan antlaşma hakkında açık ipuçları vermektedir:

"Kürt meselesi, bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmişlerdir ki pek sınırlı yerlerde yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek, Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözgelisi, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta, Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmektense, bizim anayasa gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da birlikte ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve kaderlerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak olmaz." (Kemal, 1999, s. 103).

2. Uzun yıllardan beri, Türkiye'ye karşı sürdürülen çeşitli terör saldırıları ve bu saldırıların Lozan Antlaşmasına imza koyan emperyalist ve diğer ülkeler tarafından, imza koydukları

Lozan antlaşmasına rağmen, bıkmadan desteklenmesi, Türk Devletinin tarihi bölünme korkusunu canlı tutmaktadır. Birçok batılı devlet, terör örgütünün silah finansmanının temel kaynağı olan uyuşturucu ile kendi ülkelerinin gençlerinin zehirlenmesini görmezlikten gelerek, devletlerinin siyasi çıkarlarına önem atfederek siyasi körlükten vazgeçmemekte ve ısrarla bir Kürt devleti oluşumuna destek vermektedirler. Konu birçok bilimsel makalede ve medyada yüzeysel ve çok basit bir sorunmuş gibi romantik tartışmalara konu edilirken, 2021 Mart ayı başında Irak'ı ziyaret eden Papa Francis hatırasına basılan pulda, İran'ın batısı, Suriye ve Irak devletinin kuzeyi ve Türkiye'nin doğusu, İskenderun Körfezi ve Hatay ili dahil, Ermenistan devleti sınırlarına kadar Kürdistan olarak gösterilmiştir. Her ne hikmetse Ermenistan'da az sayıda da olsa belirli miktarda Kürt halkı yaşamasına rağmen Ermenistan topraklarının bir kısmı haritaya dahil edilmemiştir (Bkz. Görsel 1). Yani buna benzer binlerce hukuksuzluk, ihlaller ve bölücülük eylemleri apaçık ortada dururken beyhude dil konusunda tartışmalar yapılmaktadır.

Görsel 1: 2021 Mart ayı başında Irak'ı ziyaret eden Papa Francis hatırasına basılan pul

Kaynak: <https://www.sozcu.com.tr/2021/dunya/hatira-pulu-skandali-6305443/> Erişim: 31.07.2025

Ancak bu ve buna benzer diğer sorunlar aşıldıktan sonra, 1980 yılından sonra Kürtçe için daha da ağırlaşan koşullar üzerinde düşünmek doğru bir yöntem olacaktır. Çalışmanın çeşitli yerlerinde anıldığı gibi, 1980 askeri darbesinin öncüleri, insan hakkı nedir bilmeden Kürt diline ve toplumun belirli kesimlerine de yönelik bir dizi siyasi yasak getirdiler. Alfabe bulunmayan ancak Kürtçe için elzem olduğu iddia edilen bazı harflerle ilgili yasaklar ve diğer bazı yasaklar, 2000'li yıllardan sonra kanuni düzenlemelerle ortadan kaldırılmış olsa da ne barışçıl ortam istenilen düzeye ulaştı ne de toplumsal barış sağlandı.

Dünyada birçok devlet, sınırları içinde çeşitli etnik, dini halk gruplarını barındırmaktadır. Bu gruplar çoğu zaman başka diller konuşmaktadırlar. Bu durum Birinci Dünya Savaşı sonrasının neticelerinden biri olarak çağdaş dünyaya içinden çıkılmaz sorunları barındıran kötü bir miras olarak kalmıştır. Zira savaşın galibi devletler, çıkarları doğrultusunda keyfi olarak, tarihe mal olmuş devletlerin coğrafyaları içinde yeni devletler kurdular (Fischer, 1988, s. 17). O dönem ortaya çıkan romantik kavram "Ulus=Nation" paradigmasına dayanarak *bir halktan bir milli dil, bir milli dilden bir devlet* yaratıldı. Ancak bugün dünyaya hediye edilen bu romantik kavram aynı

galip devletlerin sınırlarında değer kaybına uğramış, yeni koşullar gereği bu toplumlar için hiçbir değer ifade etmezken, dünyanın diğer birçok yerinde irili ufaklı halk toplulukları hep yaşadıkları topraklarda azınlık sorunları ile boğuşmaktadır (Eco, 1997).

Türkiye’de aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı bakiyesi olarak kurulmuş bir ulus devlettir. Ulus devlet ilkelerinin olmazsa olmaz ilkesi “**saf-ulus**” doğrultusunda ortak bir kimliğe, ulusal bir dile ve kültüre ihtiyaç vardır. Ancak ulus devlet olmanın ilkeleri, Osmanlı Devleti’nin çeşitli dönemlerinde konu edilmiş fakat özellikle II. Mahmut döneminden sonra artarak savunulmuştur. Ulus devlet fikri henüz tam olarak o dönemde olgunlaşmasını tamamlamadığından, örneğin Gaspıralı İsmail Bey’in çok ulusluluğun ve dilliliğin hâkim olduğu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’nde, tek dillilik üzerine yapmış olduğu çalışmalar tabiatıyla o dönemde yeterince karşılık bulamamıştır (Cafer, 1934, s. 85).

Milliyet ya da *ulus* kavramına çoğu zaman yanlış anlamlar yüklendiğinden çalışmanın konusu gereği burada kaynağına uygun olarak tanımlanması gerekmektedir.⁴ *Nation*, 18. yüzyıl itibarı ile siyasetle alakası olmayan kültürel bir fenomendir (Bayraktarlı İ. Y., 2019, s. 38). Bu kavram, bu anlamıyla bugün Kulturation (=kültür ulusu) olarak bilinmektedir. Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkan *Staatsnation* (=ulus devlet) kavramı ile aydınlanma çağının soyut idealleri bir rol model olarak yeterli olmayınca, artık cumhuriyet olan devlet (*Staat*) kültür ulusu, ulus devlet modeline dönüşmüştür. Ulus devlet bu andan itibaren uluslara rol model yani yeni kimlik tevcih eden bir havuz olmuştur (Bayraktarlı İ. Y., 2019, s. 38). Ancak ulus devlet fenomeni *Nation* kavramıyla bağlantılı olarak, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, gerçek bir paradigma değişimi yaşamıştır (Dieter, 1993, s. 84). Meinecke ve Herzfeld her iki kavramı tanımlarken; kültürün birleştirici bütünleştirici rolüne dikkat çekmişlerdir.

"Her ne kadar bazı çekinceler olsa da ulusları kültür ulusları ve devlet ulusları olarak ikiye ayırabiliriz. Kültür ulusları, ortak bir kültürel mirasa dayanan uluslardır; devlet ulusları ise ortak bir siyasi tarih ve anayasaya dayanan uluslardır. Ortak dil, ortak edebiyat ve ortak din, bir kültür ulusunu yaratan ve bir arada tutan en önemli ve en etkili kültürel varlıklardır." (Meinecke, 1969, s. 438).

Sayırsız bilimsel çalışmaya konu olan bu iki kavramın objektif kriterlere dayandırılarak tanımları yapılabilmektedir. Buna göre, *kültür ulusu* aynı kültür havzasını ve kaderini paylaşmak olarak tanımlanırken; *ulus devlet* bir devletin vatandaşlığını ve tarihini paylaşmak şeklinde tanımlanmıştır (Meinecke, 1969, s. 3). Dolayısıyla bu tanıma göre *kültür ulusu*, bir millet olarak dil, yaşanılmış gelenekler, ortak kültür ve din yani tüm ortak kültürel kazanımlardır. Bunun tipik örneği *Kutsal Roma İmparatorluğu Alman Milletleri* devletidir. Devlet, aynı tarihi, dili ve geleneği paylaşan, bugünkü anlamını taşımasa da birçok ulustan meydana gelmiştir. Devlet sınırları ile *kültür ulusunun* arazi sınırları tam olarak örtüşmese de burada bir *ulus devletten* bahsetmek mümkündür (Everhard, 2000, s. 402). Siyasi bir birliktelik olan ulus devlet modern dünyanın bir buluşudur. Türkiye ve Fransa ulus devletin tipik örneklerinden sayılır (Bayraktarlı İ. Y., 2019, s. 22). Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken husus ulus devlet ile tek ulus devletin aynı şeyleri ifade etmediğidir. Zira tek ulustan oluşması istenen devlet bir idealden öteye gidemez. Yakın tarihte bir arı ulustan, bir ulus devlet kurma örneğini Adolf Hitler insanlık tarihine acı bir hatıra olarak bıraktı. Aynı coğrafyada yaşayan uluslar arasında gerginliklere, çatışmalara hatta zoraki göçlere hep tek ulus devletin, bilinen uygulamaları ve imkânsız

⁴ Nation= Milliyet= Ulus kavramı Latince *Natio*, Yunanca *Ethnos* ve Fransızca *Nation*.

kriterleri neden olmaktadır; (Hettlage, 1994, s. 145) tek tip ulus yaratmak için dayatılan tek tip din, dil, kıyafet vb. nitelikteki zorlamalar buna örnek olarak sayılabilir.

Rasyonel talepleri gereği *ulus devlet*, kapalı ve homojen bir toplum kurma ilkesini benimser. Bir imparatorluktan cumhuriyete evrilen Türkiye de bu ilke doğrultusunda kuruluşunu tamamlamıştır. Homojenleştirme düzenlemeleri çerçevesinde, örneğin *resmi dil* dışında kalan halk dillerinin dışlanması bunun tabii sonucudur. Zira dilde standardizasyon, ulus devlet ilkelerinin en başta gelen şartlarından (Hettlage, 1994, s. 145). Türk-Kürt ayrımı yapılmadığından Türkiye'nin kuruluş tapusu olarak nitelenen Lozan Antlaşmasında bu hususa atıf yapılmamıştır. Buna karşın çok uluslu, çok dilli ve dinli Osmanlı Devleti'nde çeşitli halklar, ulus devlet fikri henüz tam olarak yerleşmediğinden yan yana yaşamışlardır. Zira çok kültürlülük çok dillilik, çok dinlilik ve çok hukukluluk imparatorluğun aslî unsuru idi. Ulus devletler de ise bir millet ancak bir halk grubundan teşekkül edebileceğinden, bir başka halk grubunun, *millet* "nation oluşumunda" yeri yoktur (Dieter, 1993, s. 34). Bu felsefe ulus devletin temel öğesidir (Dieter, 1993, s. 289). Ancak bu çalışmanın ruhuna uygun olan ve toplumlararası kültürel çatışmaların henüz bugünkü seviyeye ulaşmadığı dönemde Ziya Gökalp tarafından şark kültür havzasının düşün dünyasına da uygun düşen millet tanımına burada yer verilmesi gerekir. "*Millet ne ırkî ne kavmî ne coğrafi ne siyasi ne de iradî bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bedîiatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekekep bulunan bir zümredir.*" Türk ulus devletinin manevi kurucusu sayılan Ziya Gökalp milleti böyle tarif etmektedir (Bayraktarlı I. Y., 2008, s. 63, 106).

Bir ulus devleti olmadığından Kürtçe bir milli dil olarak gelişme sağlayamadı. Kürtçe bundan dolayı ve çoğu zaman birbirinden oldukça uzak lehçeler hatta bağımsız diller seviyesinde gelişmeler yaşamıştır. Tüm lehçe ve Kürt dilleri Hint-Avrupa dil grubunun İran koluna aittirler. Zazaca, Kurmanci, Soranice, Goranice, Güney Kürtçesi (Feyli) gibi dillerin lehçe mi dil mi olduğu konusu sadece dil bilimcileri arasında tartışılan bir konu olması dışında çoğu zaman siyasal bir sorun olarak da tartışılmaktadır.⁵

Söz gelimi bazı araştırmacıların siyasal amaçlarla Zazaca'yı Kürtçenin bir lehçesi sayarken bazıları da bir dil olduğunu ileri sürmektedir (Buran, Kürtler ve Kürt Dili, 2011, s. 8). Türkiye'de Kurmanca'ların konuştuğu dil Kürtçe değil aslında Kurmanci, Irak'ta konuşulan dile ise Sorani denmektedir. Dil bilimciler tarafından da tam olarak belirlenmeden, bu dil ve lehçeleri bir Kürt dili olarak lanse etmek ya siyasi Kürtçülüğe, yani ulus devlet kurma girişimine destek, ya da var olan ulus devletin bu dilleri lehçe-dil ayrımına tabi tutarak *ulus devletin tek bir dili* olur fenomenine dayanak aramanın bir tezahürüdür. Hangi yaklaşım doğru hangi yaklaşımın yanlış olduğunu belirlemek bu çalışmanın konusunu oluşturmamaktadır. Ancak her iki durumda ana dili, milli dilden başka bir dil olan toplumların eğitiminin kendi dillerinde veya tercih ettiği milli dilde yapmak istemelerinin bir hak olduğu gerçeğini değiştirmez. İşte sorunlar da tam olarak bu noktada başlamaktadır.

⁵ Rusya Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan "Kürt Dilinin Etimolojik Sözlüğünde 3499 kelimeden 3435'i başka dil ve lehçelerden alınmadır. 64 kelimenin de kökeni tespit edilememiştir. Bu kelimelerin yaklaşık %40'ı Arapça, %29'u Farsça ve %14,2'si Türkçedir. Kürtçenin farklı lehçelerinin ortak metni olarak kabul gören "Mem u Zin" de mezkûr dile ait tek bir kelimeye rastlanılmaması da bu bağlamda bir tesadüf değildir (Buran 2006, Sayı: 20, 19-33, s. 22. Benzer bir çalışmayı yayınlayan Tuncer Gülersoy, bölge ağızları üzerine yaptığı çalışmalarda derlediği 8000 civarında kelimenin %70'nin Türkçe, %30'unun Farsça ve Arapça olduğunu bu Farsça ve Arapça kelimelerin de Türkçe fonetiğine uyarlanmış olduğunu belirtmektedir. Gülersoy, Tuncer. Doğu Anadolu Ağızları Üzerine, Türk Dili, Cilt 2, Yıl 35, Sayı 406, s. 148.

Dil, ulusal devletin kurulması için öncelikli bir koşul olarak kabul edildiğinden, Kürt ulus devletinin kurulması fikri öncelikle bu hususa öncelik verilmesi arzusuna dayanmaktadır. Ancak bazı Avrupa Birliği üyesi devletler Rusya Federasyonu, Amerika Birleşik Devletleri gibi siyaseten tarihi (eskimiş) imparatorluk fikrine benzer oluşumlar etrafında birleşirken gelişmekte ve geri kalmış devletlerin azınlık statüsünde olan veya olmayan etnik ve dil toplumları bağımsızlık fikirlerine ayrı ana dil sahibi olmayı gerekçe göstermektedirler. Bu durum zaten kötü olan toplumsal hayat şartlarını ve toplumların iç huzurunu ortadan kaldırmaktadır. Türkiye buna benzer bir durumu 40 yıldan fazla bir süreden beri yaşamaktadır. Savaşa benzer bu durum hem bölge insanına hem de bir ulus devlet olan Türkiye'ye büyük çapta maddi ve manevi kayıplar yaşatmış ve yaşatmaktadır. Yukarıda da açıklandığı gibi dil, ulus devletin önemli bir unsuru olmakla beraber olmazsa olamaz değildir. Modern devlet sistemlerinde çok ana dilli devletler, iki ana dilli devletler olduğu gibi, Türkiye, Fransa gibi tek resmi dilli ulus devletler de vardır. İç barışı ortadan kaldıracak kalkışmalar yerine sorunları tek tek tespit edip onlar için siyasi mücadele etmek doğru bir yöntem olabilir. İşte “Terörsüz Türkiye, Terörsüz Bölge” veya “Terörsüz Türkiye Yüzyılı” olarak adlandırılan siyasi çalışmalar tam da bu sorunları aşmak için yapılan mücadelelerdendir.

Yukarıda zikredildiği gibi Fransa, etnik azınlığın dilini bölgesel dil olarak anayasal güvence altına alarak sorunu aşmış görünmektedir. Zira etnik, dil veya dini azınlıkların varlığını kabul etmeyen Fransa anayasası, *bölgesel dil* şeklindeki bir kavramı kabul ederek⁶ AİHM'e bu düzenlemeyi kabul ettirmiştir. Ancak bu anayasal düzenleme ile *bölgesel dilin* kullanma alanları Fransa uydu bölgelerin ve özerk cumhuriyetlerin kamu alanlarında değil gerçek ve tüzel kişilerin kullanmalarına imkân vermektedir. AİHM, bölgesel parlamentolarda, mahkemelerde ve diğer kamu alanlarında yalnızca Fransızca dilinin kullanılması durumunun ifade özgürlüğü kavramı kapsamına girmediğini tespit etmiştir. Mahkeme, resmi dil dışında başka bir dilde devlet kurumlarıyla yazışmanın da ifade özgürlüğü kavramı kapsamına girmediğini belirtmiştir.

Fransız Polinezyası Özerklik Yasası, Fransızca'yı resmi dil olarak belirleyen 1958 Fransız Anayasası'nın 2. maddesini ve bölgesel dilleri teşvik eden maddeleri de içermektedir. Özerklik yasası, Fransızcanın Fransız Polinezyası'nın resmi dili olduğunu, ancak aynı zamanda Tahiti dilinin bölgenin kültürel kimliğinin temel bir parçası olduğunu düzenlemektedir. Buna göre halk kendi bölgesel dilini, özel hukuk çerçevesinde sadece gerçek kişiler tarafından kullanılabilir. AİHM; bölgesel parlamento, mahkeme ve diğer kamu alanlarında *Fransızcanın kullanılmamasını ifade özgürlüğü* kapsamında incelenebilir bulmamıştır. Okullarda ana dillerinin okutuluyor olması, bölgesel dillerin *yarı resmi dil* statüsüne kavuştuğu anlamına gelmemektedir. Zira Fransa Eğitim Yasası, eğitimin sadece Fransızca yapılacağını, diğer dillerin sadece okullarda öğretilebileceğini düzenlemektedir. Elbette bir dilin yabancı dil gibi okutulması, o dile resmi ya da yarı resmi dil statüsü vermez (Akbulut, 2012, s. 173).

İspanya da bu konuda benzer düzenlemelere anayasasında yer vermiştir. Buna göre Kastilya İspanyolcası ulusal ölçekte ve tüm özerk bölgelerde resmi dil olarak kabul edilmiştir. Her İspanya vatandaşının İspanyolca'yı öğrenme zorunluluğu vardır. Özerk bölgelerin devlet kuruluşlarının da resmi dili İspanyolcadır. Anayasa, özerk bölgelerin dilini, bölge sınırları içinde kalması koşulu ile resmi dil olarak kabul etmektedir. Yani İspanya'da konuşulan tüm diller ülkenin kültürel varlığı

⁶ Fransa Anayasası, Mad 75-1: Bölgesel diller Fransa mirasının bir parçasıdır.

olarak kabul edilmekte, böylelikle bu alandaki literatüre *ulusal resmi dil* kavramı yanında bir de *bölgesel resmi dil* kavramı kazandırılmış olmaktadır (Akbulut, 2012, s. 177).

Belirli nedenlerle ve diğer dilleri dışlamamak için hâkim dili anayasal güvence altına almayan ülkelerden örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde İngilizce, Almanya'da Almanca milli dil olarak kabul edilir. Bu ülkelerde ilkesel olarak çeşitli ana dillerde eğitim yapılabilir. Örneğin Alman Anayasasının 3. maddesi (Mad. 3/ 3, 1. Cümle) azınlık dillerinde ayrımcılık yasağını güvence altına almıştır. Ancak Alman dili, henüz anayasal güvence altına alınmadığından, siyasi kesimlerde Alman dilini, İngilizcenin etkisinden kurtarmak için, anayasada yer alması konusunda tartışmalar süregelmektedir (Thomas, 2018). Fakat Almanca, İdare Usulü Kanunu'nun (*Verwaltungsverfahrensgesetz*) 23. maddesinde devlet kurumlarında resmi dil olarak düzenlenmiştir. Azınlık olarak kabul edilen Sorben dili Sorbca, 1990 yılından sonra ilke olarak Yargı Teşkilatı Kanunu'nun (*Gerichtsverfassungsgesetz*) 184. maddesine göre mahkeme dili olarak kabul edilmektedir.⁷ Amerika da Almanya ve bazı ülkeler gibi anayasasında bir dil düzenlemesine gerek görmemiştir. Bir dünya dili olan İngilizce zaten de facto Amerika Birleşik Devletleri'nin resmi dili mevkiinde, milli dildir. Ancak resmi dil düzenlemelerinin eyaletler düzeyinde yapıldığı ve bu eyaletlerin göçerlerinin Avrupa kökenli olduğunun altı çizilmelidir.

Burada belirtilmesi gereken en önemli husus, Fransa dışında hiçbir ülkede ne ayrılıkçı terör ve ne de ayrılıkçı bir dil azınlıklığı bir ulus devlet kurma fikri taşımaktadır. Fransa'nın Bretonya bölgesi dışında Korsika ayrılıkçılarının varlığını bilmekteyiz (Bayraktarlı, 2011, s. 311). Yani ayrımcılık yapan bir dil azınlığı ya da ayrımcılık yapmalarına destek olan bir kurum ve kuruluş mevcut olmadığı gibi böyle bir düşünce de dolaşımda bulunmamaktadır. Aynı şekilde Almanya'nın kuzeyinde yaşayan Danimarkalı halk, Danimarka ile bütünleşme gibi bir mücadelenin içinde değildir. Diğer taraftan Sorp'lar da kendilerine ait bağımsız bir devlet kurma fikri duymuyorlar. Örneğin Rusya Federasyonu'nda 130 bağımsız dil konuşulmaktadır. Burada da hâkim dil ve devlet dili olan Rusça, diğer milli dillerin önünde eğitim dilidir. Aynı şekilde İsrail'de de resmi iki dil kabul edilmiştir: İbranice (İwrit) ve Arapça. Ancak İsrail'de gerçekte 33 bağımsız dil konuşulmasına rağmen herkes de facto İwrit dilini öğrenmek zorundadır. Hâkim dil İwrit'tir. Halihazırda Arapça İsrail'de eğitim ve resmi alanlarda da belirgin bir şekilde yer bulur. Nüfusunun üçte biri Arap olmasına rağmen 2018 yılında yapılan yasa değişikliği ile Arapçanın statüsü *resmi dilden özel statüye sahip dil* olarak değiştirilmiştir. Özellikle Arap öğrenciler için okullarda Arapça eğitim verilirken, dilin korunması ve geliştirilmesine yönelik programlar uygulanmaktadır (Vikipedi, 2025). Zaten İbranice'nin modern İwrit sözlüğünü hazırlayan, İbraniceyi yeniden canlandıran ve Yahudi halkının ana dili yapan Eliezer Ben Jehuda 1880 yılından İbranice'nin İsrail'in milli dili olduğunu daha 1880 yılında ilan etmiştir (Bayraktarlı İ. Y., 2019, s. 125).

Yukarıda kısaca anıldığı gibi bir milletler topluluğu olan Osmanlı Devleti'nde Kürt halkı, etnik anlamda, diğer milletler gibi ayrı bir millet olarak değerlendirilmemiştir. Cumhuriyetin kuruluş sürecinde de Kürtler devletin aslî unsurlarından kabul edildiğinden, Lozan Barış Anlaşmalarında taraflar Kürt halkına azınlık statüsü vermemiştir. Ülke halklarının bütünleşmesi adına bu karar, geniş kitleler tarafından olumlu bir siyasî karar olarak kabul görmüştür. Ancak millî devlet olmanın gereklerinden olan, bir dil, bir millet fikri gittikçe ağır basmaya başlayınca

⁷ Gerichtsverfahrensgesetz 184. Die Gerichtssprache ist deutsch. Das Recht der Sorben, in den Heimatkreisen der sorbischen Bevölkerung vor Gericht sorbisch zu sprechen, ist gewährleistet.

Kürt halkının dil sorunu da dikkat çekmeye başlamıştır. Özellikle 1980 sonrası konu ile alakalı Kürtçeye ilişkin alınan siyasî kararlar daha da radikalleşince, bazı çevrelerde Kürt sorunu olarak adlandırılan ancak gerçekte sadece marjinal bir grubun başlattığı ayaklanma neticesinde durum içinden çıkılmaz bir sorunsal haline geldi. 1980 sonrası Kürtlerin bağımsızlığı için devletle silahlı çatışmaya giren PKK silahlı terör örgütü uzun yıllar geçmesine rağmen sadece küçük bir azınlığı ve bazı batılı ülkeleri ikna edebilmiştir. Yani Türk halkı ile tabii olarak bütünleşmiş Kürt halkının büyük çoğunluğu bağımsızlık taraftarı olarak görünmemekte ve ayrılıkçı fikir sahibi değildir. Devlet özellikle 90'lı yıllarda ve 2000'li yıllardan sonra çeşitli hukuki düzenlemeler ile dil sorununu ve diğer sorunları önemli ölçüde problem olmaktan çıkarmışsa da radikal kesimler ve PKK, reform niteliği taşıyan bu siyasî kararları, Kürtlerin isteklerini karşılamadığı iddiası ile terörde ısrarlarını hala sürdürmektedirler. Burada belirtilmesi gereken en önemli husus ise PKK'nın ortaya çıkış nedenlerinden olan ana dil ve toplumsal bütünleşme konusunda engel olarak bilinen sosyal dışlanma gibi sorunlar kanuni düzenlemelerle ortadan kaldırılmıştır.⁸ Ancak PKK'nın ilk dönemlerdeki siyasî taleplerine denk düşen 2000'li yıllardan sonra yapılan dil ve alfabe konularında kanuni düzenlemelere rağmen bir başka söylemle yasakların tümünün ortadan kaldırılmış olması terör örgütünü silahlı çatışmalardan alıkoymamıştır.

Resmi dilin varlığı kuşkusuz olmakla birlikte, devlet Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşların yargılama kapsamında duruşmalarda kendi dillerini kullanmaları önündeki yasal engelleri kaldırılmıştır.

3.Mahkemelerde Savunma Hakkının Etkin Kullanılmasında Dil Faktörü

Ana dilde savunma hakkı birçok bilimsel çalışmaya konu olmaktadır. Konunun bütünlüğünü bozmamak adına burada iki örnek ve aynı şekilde iki mahkeme kararına yer verilecektir.

Mahkemelerde kendini savunma hakkı olarak anılan “*ana dilde etkin savunma hakkı*” asıl itibarı ile masum ve mantıklı bir hak talebi olmasına rağmen, bu talebin arka planında sömürgeci devletlerin bir tür dayatması olan ulus-devlet fikrinin önemli bir tezahürü olduğu çeşitli uygulamalara bakınca görülmektedir. ABD, Rusya, Avrupa Birliği hatta Çin gibi dünyanın belli başlı devletleri birlik içinde çok kültürlülüğü savunurken, kendi dışlarındaki ülkeleri bölmeye parçalamaya kadar götürecek doktrinel fikirlerin yerleşmesi için politikalar üretmektedirler. *Bir dil bir ulus, bir ulus bir devlet* romantik fenomeni kapsamında bunlardan başlıcası dildir. Herder'in savunduğu kültürel ulus (*Kulturnation*), çağdışı kabul edilirken -zira Herder tüm Alman halkının birleştirilmesi hayalini savunmaktadır- çağdaş dünya ulus-devlet (*Staatsnation*) fikrini karşı çıkılmaz bir öğreti olarak kabul etmektedir.

“Meramını anlatabilme hakkı, adil yargılanma hakkının bir gereği ve bu hak kapsamında yer alan alt haklardan bir tanesidir. Dolayısıyla uluslararası alanda adil yargılanma hakkını güvence altına alan tüm uluslararası belgeler ve anlaşmalar, aynı zamanda meramını anlatabilme hakkını da teminat altına almaktadır. Bu bağlamda uluslararası anlaşma niteliğini haiz olmamakla birlikte önemli bir belge olan, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 10. maddesi, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 14. maddesi, Avrupa İnsan hakları Sözleşmesinin 6. maddesi meramını anlatabilme hakkının uluslararası alandaki temel dayanaklarıdır.” (Karakehya, 2015, s. 201).

⁸ 04.11.1983 tarihinde Kürtçenin 2932 sayılı düzenlemeyle yasaklanması, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu düzenlemesiyle 12 Nisan 1991 tarihinde Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 2. maddesinde hukuk devleti ilkesi diğer maddeler yanında yer almakla beraber kişinin adil yargılanma hakkının bir alt haklardan olduğunu iddia etmek bir iyi niyet göstergesinden başka bir şey olamaz. Zira bu iyi niyetli yorum, anılan 2. maddenin bir öncesindeki cümlede “*Atatürk milliyetçiliğine bağlı*” ve Anayasanın “*Başlangıç*” bölümünde belirtilen temel ilkelerle çelişmektedir. Yani Atatürk milliyetçiliği anlayışı ile “meramını anlatabilme hakkı” bu maddelere göre bir oksimorondur.

Zira anayasanın başlangıç ilkelerinde dikkati özellikle çeken değiştirilemez paradigmal belirleme hiçbir demokratik ülkede rastlanmayan ve Türkiye’nin anayasal düzeninin hem hukuki hem de diğer tüm toplumsal alanlarda belirleyici etkiye sahip olan Atatürk İlke ve İnkılaplarıdır. Atatürk ilke ve inkılapları 1924 anayasası dahil 1961 ve 1982 Anayasalarının sadece başlangıcında değil, anayasanın birçok maddesinde yer almaktadır. Adeta anayasaların “*ruhü*” hükmündedir. Bu durumda belirlenen ilkeler bağlayıcı devlet ideolojisi mertebesinde olduğundan tüm devlet erklerini de bağladığı açık bir vakiadır. Bu ideolojik yaklaşım, ana dilde savunma isteği ve Türkçe yanında Kürtçenin eğitim dili olarak kullanılmasıyla çeliştiği için, anayasa değişikliği olmadan bu görüşün sürdürülemeyeceği açıktır. Ve tüm bunların Terörsüz Türkiye siyasi planlamasına daraltıcı yönde sınır çizeceğini söylemek yanlış olmaz.

Diğer taraftan Anayasanın 3. maddesi uyarınca devletin dili Türkçe olarak düzenlendiğinden resmi bir dilden değil, devlet dilinden söz edilmektedir. Bu başlangıç bölümünde Atatürk Milliyetçiliğinin özellikle vurgulanması, Türkçe’nin resmi dil olması zorunluluğunun ötesinde devletin yegâne dili olarak kabul edildiğinin göstergesidir. Bu ve benzeri vurgulamalar anayasanın genelinde Türkiye sınırları içinde dil yaşağını somutlaştıran Kanunun 1991 yılında kaldırılmasına rağmen Türkçeden başka bir ana dilin mümkün olamayacağını göstermektedir.

Ceza yargılaması kapsamında, hukukun üstünlüğü ilkesinin bir gereği olarak, sanığın kendisine yöneltilen suçlamalar hakkında savunmasını özgürce ifade etmesi önünde teorik olarak herhangi bir engel bulunmamaktadır. Anayasanın 36. maddesi sanığın ana dilde savunmasına kaynak gösterilmekte birlikte bu maddenin asıl itibarı ile adil yargılanma hakkına vurgu yaptığı açıktır. Biraz iyi niyetle, Karakehya’nın bu makalesinde ana dilde savunma hakkının var olduğundan söz edilebilir. Ancak uzun yıllardan beri özellikle 1980’li yılların askeri müdahalesinden sonra bu anlayışın uygulanamadığı bilinen bir gerçektir. Hatta CMK düzenlemelerinin hiçbir yerinde doğrudan ana dilde savunma yapılabileceğine dair bir madde hatta “*ana dil*” kavramı dahi geçmemektedir.

Ana dilde savunma isteğinde bulunan ve 10 yıl hapse mahkûm edilmiş 67 yaşındaki Mehmet Bozhan’ın 04 Mart 2014 tarihli başvurusunu Anayasa Mahkemesi “*adil yargılanma hakkının ihlali*” olarak değerlendirmeyip, reddetmiştir. Mahkeme, 23.10.2019 tarihli kararının gerekçesinde şu hususları dile getirmektedir:

“Somut olayda başvurunun soruşturma aşamasında ve müdafî huzurunda kollukça, Cumhuriyet Başsavcılığınca veya Mahkemece alınan savunmalarında Türkçeyi anlamadığı veya konuşmadığını herhangi bir surette ileri sürmediği, aksine savunmalarını Türkçe yaptığı, yine kovuşturma evresinde Kürtçe savunma yapma istemi Mahkemece reddedildikten sonra savunmasını yine Türkçe yaptığı ve susma hakkını kullanmadığı anlaşılmıştır. Yeni usul kuralının yürürlüğe girdiği tarihten önce ilk derece mahkemesi önünde gerçekleştirilen başvurucuya tercüman atanmamasına ilişkin işlemde Türkçeyi anlayan ve konuşan başvurunun mensubu olduğu etnik dilde savunma yapabilmesi için tercümandan yararlanma talebinin kabul edilmemesinin savunma hakkını kısıtlamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Açıklanan gerekçelerle bir ihlalin olmadığı açık olduğundan

başvurunun bu kısmının diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden incelenmeksizin açıkça dayanaktan yoksun olması nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir.” (Mehmet Bozhan [2. B.], B. No: 2014/2797, 23/10/2019, § ...).

Bilinen ve uygulamalarda hiç sapma yaşanmadan tüm ulus devletlerin (modern demokratik devletler), konu dil siyaseti olunca özellikle ülke çıkarlarını öncelediği ve ülke koşullarına göre bir çıkar yol belirlediği bilinmektedir. Bir başka söylemle dil konu olunca yapılan tartışmalarda ünlenen başlıca sorun dil siyasetidir. Tartışmalarda hep azınlıkların dilinin anayasal güvence altına alınması böylece azınlık dillerinin ayrımcılıktan korunması ve kullanılmasının amaçlandığı dile getirilir. Örneğin, Almancayı, İngilizcenin etkisinden korumak için anayasal güvence altına alınması tartışılırken Almanya, Almancayı yukarıda da anıldığı gibi temel kanunlarla (*Verwaltungsverfahrensgesetz*, *Gerichtsverfassungsgesetz*) mahkeme dili ve resmi dil olarak düzenleyerek gerekli korumayı sağlama yoluna gitmiş; azınlık dillerinin lafzi olarak sadece konuşulan sınırlar içinde kullanılacağını bahsi geçen kanunların arasına sıkıştırma yolunu tercih etmiştir.⁹ Avrupa Birliği (Maastricht, Madde F/1ve Amsterdam 21/3 Antlaşmaları) çerçevesinde; birliğe üye her ülkenin her vatandaşı birliğin her kurumuna kendi dilinde başvuruda bulunabilir ve o dilde bir cevap alabilme hakkına da sahiptir (Lissabon-Vertrag). Birlik, dil tanımını “*dil kişiliğin geliştirmesinin temel öğesidir*” şeklinde yaptığından, 512 milyon AB Vatandaşının birlikte bütünleşmesi ve her bireyinin kendi dilinde konuşmasını ve yazmasını teşvik etmektedir. Bu şekildeki örnek düzenlemelerle AB, “*birlikte çeşitlilik*” sloganıyla adım adım tam bütünleşme (*Integration*) hedefine yaklaşmaktadır. Çok dilliliği Avrupa’nın kültürel bir zenginliği olarak değerlendiren Birlik, resmi dil statüsü taşımayan dilleri ve bölgesel dilleri de teşvik etmektedir (Commission, 2025). Yani her AB-Vatandaşı, herhangi bir AB resmi kurumuna, kendi ülkesindeymiş gibi kendi dilinde başvuru yapabilmekte, doğrudan her türlü belge ve bilgiye ulaşabilmektedir. Çok kültürlülük, Avrupa Birliği’nin 24 resmi dili, bölgesel ve azınlıklar dillerinin hepsi, Avrupa Birliği Temel Şartı’nda temel haklardan sayılmıştır (Kommission, 2004). Kültürel kimliğin önemli bir parçası olan dil bu bağlamda, AB’nin çok dilliliği güvence altına almasını gerekli kılmaktadır. Birlik, üye vatandaşlarının ancak bu sayede Avrupa Birliği, yani tam bütünleşme (*Integration*) fikrine sahip çıkacağı siyasetini öngörmektedir. Bu kapsamda Avrupa Birliği’nde çok dillilik (*Multilingualismus*) Avrupa halklarının Avrupa fikrine katılımını güçlendirecek önemli bir kriteri olarak kabul edilmektedir.

Avrupa Birliği bünyesinde yapılan çalışmalarda kabul edildiği şekilde, çalışma metinlerinin birlik üyesi ülkelerin hepsinin diline çevrildiği kuralı bir ütopyadan ibaret olduğunun da burada altını çizmek gerekir. Uygulamada sadece önemli olduğu düşünülen çalışma metinleri Avrupa Birliği resmi dillerine çevrilmektedir. Diğer belgeler sadece İngilizce, Almanca ve Fransızcaya çevrilmektedir. Buna benzer bazı konularda eşitlik ilkesi rafa kaldırılabilir.

4. Anadilde Eğitim

Ana dil, ilk çocukluk yıllarından herhangi bir formal eğitim almadan öğrenilen dildir. Kişi ana dili konuşurken dilin gramer yapısına, telaffuzuna doğal akışıkanlık doğrudan hakimdir. Bilim adamları, bir insanın üç ana dile kadar öğrenme yeteneği olduğu konusunda hemfikirler. “*Ana*

⁹ Mahkeme Teşkilat Kanunu (*Gerichtsverfassungsgesetz*) Madde 184: “Mahkeme dili Almancadır. Sorb halkının yaşadığı bölgelerde mahkemede Sorbca konuşma hakkı güvence altına alınmıştır.”

dil” kavramı, annenin çocuğuyla konuştuğu dildir. Yani, çocuğun ilk duyduğu ve öğrendiği dildir, bir başka deyişle birinci dildir (Krafft, 2014, s. 9). Bu nedenle “*ana dil*” ve “*ilk dil*” kavramları genellikle birbirleriyle eş anlamlı kullanılır. Ancak burada daha önce başka bir dil öğrenilmemişse eşzamanlı bir *ilk dilden* söz etmek mümkün olacaktır. *İlk dilin* iki dillilik bağlamında konumlandırılması, çocuğun doğumundan sonra yönlendirme olmadan müdahalesiz öğrenilmesi koşuluna bağlıdır. Doğumdan sonra çift iki dilin de edinimi, yaşanan ortamın tabii sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Krafft, 2014, s. 9).

Sonradan öğrenilen ikinci dil, birinci dile karşın üç yaş civarında öğrenileceğinden, tabii olarak anneden öğrenilen dil ile sonradan öğrenilen dil arasında ayırım yapmak gerekir (Krafft, 2014, s. 10). Bu konuya iki ayrı örnek verilebilir. Almanya’da doğan bir Türk çocuğu, annesi Türk olduğundan ilk dili yani *ana dil* Türkçedir. Günlük yaşamında çocuk, çevresinden yani önce çocuk yuvasında sırasıyla sokakta, komşuları ile irtibatla ve nihayetinde okulda konuşulan dil Almanca ile karşılaşınca yönlendirme ve müdahale olmadan Almanca öğrenir. İşte tam da burada bu dilin, birinci dil olmasında temel ilke olan yönlendirmenin olmaması gerekir. Bu durumda çocuk ancak çift ana dilli kabul edilir. Aynı konu Türk vatandaşı çoğu Kürt çocukları için de geçerlidir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus şudur ki, ağırlıklı Kürtçe konuşulan bölgelerde çocuklara karşılıklı olarak ne Kürtçe ne de Türkçe yabancı bir dil gibi öğretilmemektedir. Çocuklar ve yetişkinler hep iki çift ana dilli olarak yetişmiştir. Çok sayıda Türk, özellikle Kürt vatandaşın okur yazar olmaması ve bazı vatandaşların sadece Kürtçe konuşması okullaşmanın Anadolu’da ekonomik, sosyal ve tarihsel bir sorun olmasından kaynaklanmıştır.

Dünyada İsviçre, Belçika, Kanada gibi birçok devlet çok dilli bir toplum yapısına sahiptir. Bu devletlerde kullanılan diller aynı zamanda resmi dil statüsüne de sahiptir. Yani bireyin çok dilli olması yanında toplumlar da çok dilli olabilmektedir. Örneğin, İsviçre’de Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Romanşça devletin resmi dili olarak kabul edilmiştir. Bu durum genelde kabul görmesine karşın çoğu zaman daha küçük dil aleyhine belirli dezavantajları beraberinde getirmektedir. Kanada devletinin resmi dillerinin her biri dünya dillerinden olan İngilizce ve Fransızca olmasından dolayı iki dil arasında kullanımdan kaynaklanan diğer dil lehine veya aleyhine dengesizlik göze çarpmamaktadır. Ancak bu durum İsviçre’de mesela Almanca ve Romanş dili için mevzu bahis edilemez. Burada Almancanın nüfus yoğunluğuna ve zenginliğine dayalı olarak baskın dil olma özelliği vardır (Rat, 16 Mai 2006, s. 78, 87,116). Aynı örneği Avrupa Birliğinde görmek mümkündür. Avrupa Birliği 24 resmi dil tanımaktadır. Yani resmi yazılar ve kararların diğer 23 dile tercüme edilmesi gerekmektedir. Ancak etkin olan diller İngilizce, Almanca ve Fransızcadır. Anılan çok dilliliğin Avrupa Birliği kurumlarının yüksek tandanslı günlük iletişimde uygulanması bazen zor alabilmektedir. TFEU Antlaşması’na (*Avrupa Birliğinin İşleyişine İlişkin Antlaşma*) göre, tüm Birlik vatandaşları AB kurumlarına 24 resmi dilden birinde hitap etme ve aynı dilde cevap alma hakkına sahiptir.

Eşzamanlı ve ardışık iki dilliliği ayırt ederken, odak bireyin yaşıdır. Yaş, eşzamanlı ve ardışık iki dilliliğin sınırlandırılmasında temel bir bileşendir. Bir çocuk doğumdan itibaren iki dil ile büyürse, yani her iki dil aynı anda öğrenilirse eşzamanlı iki dillilikten söz edilir (Rat, 16 Mai 2006, s. 101, 110, 117). Sonuç olarak, çocuk bu nedenle iki ilkdile sahiptir. Bu nedenle, eşzamanlı iki dillilik aynı zamanda birinci dilin çift edinimi olarak da tanımlanabilir (Annick, 1990, s. 3).

Ana dilde eğitim birçok uluslararası sözleşmede bir hak olarak tanımlanmış ve taraflara bunun sağlanması konusunda yükümlülükler getirilmiştir. Bu anlaşmalardan bazıları şunlardır:

Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme; Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi; Ulusal veya Etnik Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri; Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı, Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme (Çelik, 2013).

Bir hak olarak tanınan ana dilde eğitimin nasıl olacağı konusunda tek tip bir çözüm sunulamamaktadır. Ana dilde eğitim hakkının uygulanması yukarıda sayılan anlaşmalara taraf olan ülkelerin uygulamalarında da farklılıklar göstermektedir. Bu araştırmada örneklik teşkil etmesi için bunların sadece bir kısmına değinilebilir. Konu ile alakalı örnek eğitim sistemleri incelendiğinde ana dilin farklı okul türlerinde farklı bir şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir. Kimisi ana dili eğitim dili, kimisi iki ya da çok ana dili eğitimi, kimisi seçmeli ana dil eğitimi tercih etmektedir. Ancak İsviçre ve Kanada örneklerinde olduğu gibi bazı ülkeler eğitimi sistemi bunlardan ikisini aynı anda uygulayabilmektedir.

Dört resmi dili olan İsviçre'nin her Kantonu kendi resmi dilinde ve diğer bir resmi dilde eğitim verebilmektedir (Rat, 16 Mai 2006). Kanada iki resmi dilli bir ülke olarak İngilizce ve Fransızca'yı okullarında eğitim dili olarak kabul etti. Yani Fransızca, İngilizce konuşan bölge ayrımı yapmaksızın her bölgede her iki dilde hatta yeterli istek olması durumunda başka dillerde de ana dilde eğitim verilmektedir. Rusya, Çin ve Hindistan gibi hem çok dilli, birden fazla etnik ve ulusal unsurların yaşadığı ve hem de geniş arazisi olan ülkelerde de ana dilde eğitim hakkı anayasal güvence altındadır. Ancak bu ülkelerde resmi dil olarak kabul edilmiş dillerin de öğrenilmesi yasal bir zorunluluktur (Liaison, 2016, s. 26). Diğer taraftan 130 dilin konuşulduğu Rusya Federasyonu'nda UNESCO'nun belirlemelerine göre birçok dil yok olma tehlikesi altında olan dillerden (*bedrohte Sprachen*) sayılmıştır. Dil özerkliğine rağmen Rusya'da tüm diller uygulamada Rusçanın egemenliği altındadır (Bangert & Cesar, 2010, s. 12). Aynı durum Fransa için geçerlidir. Bretonca'nın bölgesel dil olarak kabulüne rağmen bu dilde yazılmış bir postayı adrese teslim etmemektedir (Bayraktarlı I. Y., 2008, s. 255).

Egemenliğin, toplumsal barışı korumanın önemsendiği modern dünyanın ulus devlet modelinde ana dilde eğitim bir hak olduğu kadar resmi veya devlet dilinin öğrenilmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususun da altı uluslararası sözleşmelerde çizilmiştir. Örneğin, İspanyolcanın eğitim dili olduğu bölgelerde diğer bölgesel dil de eğitim dili olarak öğretilmektedir. Özerk bölgenin eğitim dili yanında İspanyolca da öğretilmektedir. Burada vurgulamak istediğimiz husus hangi bölge dili ve hangi resmi dil eğitim dili olarak öğretilirse öğretilsin, İspanya'da herkesin İspanyolca öğrenmesi bir zorunluluktur (Commission, 2025).

Azınlık ve bölgesel dillerin anayasalarda anılmadığı ülkelerde, ana dilde eğitim devlet tarafından desteklenen özel okullarda verilmektedir. Buralarda eğitim dili ya iki dilli ya da ana dilde eğitim yapılabilmektedir. Almanya'nın kuzey eyaletlerinde eğitim, Danimarka dili ve Sorben dilinde gerçekleştirilebilmektedir.

Sonuç olarak eğitimin ana dilde yapılması bir haktır. Ancak eğitim dili, eğitim düzeyi yükseldikçe yerel ve genel şartlar gereği olarak o ülkenin hâkim ve baskın dili ya da bir başka deyimle ekonomik ve siyasi şartlar, aileleri ana dil yerine doğal olarak resmi dilde eğitim veren okullara yöneltmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Toplumlar arasında iletişimin yegâne aracı olan dil barışçıl birlikte varoluşun temel unsuru olduğundan, barışı inşa etmede ortak irade yanında önem taşır. Dil konusunda yanlış kararların maliyetli sonuçlarından ancak barışçıl ortak bir dil aracılığıyla kurtulmak mümkündür. Türkiye'nin dil politikası, tarihsel gelişiminde birkaç aşamalı bir süreç izlemiştir. Dil haklarına ilişkin hüküm ilk kez 1924 Anayasa'sının 2. maddesine “*Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi Laik ve Devrimcidir. Devlet dili Türkçedir*” cümlesiyle girmiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarının 3. maddesinde hemen hemen aynı hükümlerle dil konusu yer almıştır.

Bugün Türkiye’de kültürel haklar konusunda liberal politikalar izlenmektedir. Kürtlerin kullandıkları dil ve lehçeler bir takım yanlış ayrıştırıcı politikalar yüzünden özel hayatlarına hapsedilmiş iken, öncelikle 1991 yılında Kürtçe yasağının kaldırılmasıyla ve 2003 yılından sonra yapılan bir dizi düzenleme ile toplumun geneline sunulmuş ve toplumda önemli derecede memnuiyet yaratmıştır. Örneğin, özgürlükçü Fransa kendi azınlıklarına günde 40 dakikalık televizyon yayını müsaade ederken, baskıcı diye suçladığı Türkiye resmi bir kanalı Kürt dilinin kullanımına sunmuş, kullanmasına müsaade edilmeyen bazı harflerin kullanımını serbest bırakılmıştır. Yani Kürt dili yukarıda anılan bu tarihten sonra medyada ve tüm diğer alanlarda özgürce kullanılmaktadır. Belki koşullar daha da ileri seviyelere çıkarılabilir. Çalışmanın genelinde de incelendiği gibi, Türk halkının bölünme korkusunun aşılması, terör eylemlerinin bir daha hortlamadan son bulması, toplumsal iç huzurun sağlanması önem arz etmektedir. Siyasi çalışmalar şimdilik söylem bazında ve olumlu yönde ilerlemektedir. Çalışmalar Türk toplumunun genelinde olumlu karşılanmaktadır.

Siyasi ortam tüm bunları düşünmemek için iktidarları zorlamaktadır. Batıda Yunanistan Megali İdea’sı (Büyük Fikir) bağlamında Büyük Yunanistan’ı kuracağını, 1974 Kıbrıs’ta yaptığı açık katliamlarla uygulamaya koymuştu. Güneyde Suriye, daha 2024 yılına kadar, ilkesel olarak Hatay ilinden vazgeçmemiştir. Ayrıca geçen 40 yıl içinde Suriye’nin bölücü örgüte verdiği destek ve örgütün ülkeyi bölme mücadelesi mevcuttur. Doğuda Ermenistan’ının kuruluşundan beri Anayasasında dahi Türkiye’nin doğusunu kendi sınırları içinde göstermektedir. Batı Ermenistan adıyla sanal bir devlet, Türkiye’nin doğu bölgeleri dahil, sınırları İskenderun körfezinden denize ulaşan bir haritayı devlet kurma ve daha sonra büyük Ermenistan kurma hayaliyle belirli bir mücadele vermektedir. Yukarıda anılan Papa pulunda da görüldüğü gibi sanal ve hayali Büyük Ermenistan haritası ile Kürt devleti olarak kurulmak istenen coğrafi bölgeler üst üste çakışmaktadır. Tüm bunların yanında birçok batılı ülke bu çalışmalara özel destek sağlamaktadır. Kuzeyde Rusya, 1950’li yıllarda Kars ve Ardahan bölgelerinde toprak ve boğazların yönetimini isteyince Türkiye’yi NATO’ya girmeye zorladı. Doğal olarak Osmanlı Devleti’nin parçalanması sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, aynı şekilde bölünme travmasının doğal refleksiyle her ayrıştırıcı düzenlemeye kuşku ile bakmakta ve iç siyaseti anılan travmanın etkisi altında oluşturma yolunu tercih etmektedir.

Bugüne kadar anlaşıldığı şekliyle Lozan engelini aşamayacağı çok açık. Düne kadar ayrılıkçı terör örgütünün göremediği bir gerçek şudur ki, birileri tarafından kurdurulmak istenen büyük Kürdistan ve Büyük Ermenistan haritaları aynı topraklar üzerinde üst üste çakışmaktadır. Her iki devletin kurulmasına ön ayak olmak isteyen ülkeler aynı ülkelerdir. Kaldı ki, Kürt vatandaşlarının sadece marjinal bir kısmı bu tür düşünce ve eylemleri desteklemektedir. Sahadaki gelişmelere bakılınca, terörün baskısından tamamen kurtarılacak doğu bölgelerinde yaşayan Kürt kökenli azınlıkların, örgütün ayak süren küçük bir kesimine karşı seslerini daha gür çıkaracağı açıktır.

Tercüman vasıtasıyla mahkemede yapılacak savunma, aracı üçüncü şahsın mahkemeye ilettiği kadardır. Ana dil ile yapılan savunma tercümanın ilettiklerinden fazlası olamaz. Siyasi nedenlerden olsun kendini tabii olarak ana dilinde daha iyi ifade edeceğini ve meramını hislerini de katarak anlatmak isteyen sanığın savunması ikinci elden ulaşacağından istenilen etkiyi yaratamayacaktır. Tüm bunlara dilin temel özellikleri yani bir dilin başka bir dile çevirisinin her açıdan birebir yapılamayacağından aynı şekilde istenilen insani etkiyi hâkim üzerinde yapamayacaktır. Savunma sözlü yapıldığından tercümede anında simültane yapılacaktır. Kürtçe veya başka bir dilde yapılan etkili savunmanın tercüman tarafından çevirisinin aynı etkinlikte olmayacağını her dil bilimci onaylayacaktır.

Ulus devletlerde tabii olarak çok dillilik belirli sorunları beraberinde getirmekteyse de o ülkeye getirdiği kültürel zenginlik ve değer de göz ardı edilmemelidir. Çok dilli veya birden fazla dilli olan ulus devletlerde topluma huzur getirecek bir dengenin de arayışının getireceği zenginlik düşünülmeye değerdir. Bu nedenle, Türkiye'de konuşulan dilleri, özellikle Kürtçe ve türevlerini korumak, ortak bir değer olduğu için öncelikle devletin görevidir.

Azınlıklara ilişkin Lozan Antlaşması'nın 39. maddesi yeniden lafzen incelenecek olursa “*Bütün Türk vatandaşlarının gerek özel gerek ticari ilişkilerinde, din, basın ve her çeşit yayın konusunda ve açık toplantılarda dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır. Resmî dil mevcut olmakla birlikte, Türkçeden başka dille konuşan Türk vatandaşlarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için uygun kolaylıklar sağlanacaktır.*” Görülecektir ki, madde sadece Gayrimüslim azınlıkları konu etmektedir. Bu maddeden değişik yorum üretmek doğru olmadığı gibi konuyu saptırmaktan başka bir anlam taşımaz.

Uluslararası hukuk açısından Kürtçenin yasaklanması incelendiğinde, Lozan Anlaşmanın 39. maddesinin son iki paragrafı tam da bu konuya işaret etmektedir.

“[...] *Herhangi bir Türk uyruğunun gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde gerek din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır. Resmi dilin varlığı kuşkusuz olmakla birlikte, Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşlarına yargıçlar önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar gösterilecektir.*” 24 Temmuz 1923'te imzalanan ve 6 Ağustos 1924 tarihinde TBMM'nin onayı ile yürürlüğe giren Lozan Barış Antlaşmasının 39. Maddesinin son cümlesi Kürtçeye herhangi bir sınırlama getirmediği görülmektedir. İlgili madde temel alınarak mahkemelerde savunma hakkının etkin kullanılması ve devlet yönetiminde resmi dil olan Türkçenin yanında Kürtçenin nasıl kullanılacağına dair düzenlemeler yapılabilir.

Türkiye'de Kürt halkının bir bölümünün ana dilinde eğitim talebi, ayrılıkçı siyasi yapılar, özellikle batılı ülkelerin liberal değerler çerçevesinde çözüm arayışları dil tabanlı gerçeklerle uyumsuzlukların yanında toplumun her kesimini memnun edemeyeceği açıktır. Kürt halkının yaşlıları ve ümmi kesimler için Türkçe bir yabancı bir dil mevkiindedir. Tarih boyunca, bilinen nedenlerden dolayı gelişimini konuşulduğu çeşitli ülkelerde tamamlayamadığı için Kürtçenin bir halk dili olarak korunması ve gelişimi için Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi desteklenmesi gerekmektedir.

Kürtçenin ana dil olarak öğretilmesi talepleri desteklenmelidir, ancak Kürtçenin mevcut haliyle öğretim dili olarak dilbilimi ve eğitim gerçekleriyle bağdaşmadığı kabul edilmelidir. Türkçenin dahi eğitim dili olamayacağını savunan liberal kanattan örneğin Kemal Gürüz, Mümtaz Soysal gibi pek çok bilim insanı da kanımca Kürtçe içinde aynı düşüncede olacaklardır (Bayraktarlı İ.

Y., 2019, s. 16). Bu teoriyi Rusya Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan Kürt Dilinin Etimolojik Sözlüğü de desteklemektedir. Buna göre, Kürtçenin söz varlığının “%99’dan fazlasının kökeni başka dillerdir. Başka dillerden gelen kelimelerin %40,96’sı Arapça; %39,09’u Farsça (Farsça %29,23, + Eski İranca %39 + Fars Ağızları %1,11); %14,96’sı da Türkçedir. (Türkçe %14,73 + Azerice %0,23). Bu üç dilden alınan kelimelerin toplamı yaklaşık olarak %95’tir. %2,21’lik Ermenice kelimeyi de katarsak bu oran %97’ye yükselmektedir. Daha küçük oranlarda kelimesi olan dilleri de katınca bu oran %99’u geçmektedir”. Dilin temel ilkelerinden olan ses, cümle yapısı, kelime zenginliği dikkate alınarak değerlendirildiğinde Kürtçenin karma bir dil olduğu ortaya çıkmaktadır (Buran, Kürtler ve Kürt Dili, 2011, s. 50).

65 yıldan beri Avrupa Birliği’ne üye olma yolunda çaba harcayan Türkiye, eğitim alanında birliğin uygulamalarını örnek almada bir sorun yaşamayacaktır. Bu çalışmanın genelinde de örnekleriyle açıklandığı gibi istisnasız modern devletlerin tümünde eğitim dili ile anayasalarında veya kanunlarla kabul ettikleri resmî dil aynı zamanda uygulamada onların eğitim dili olarak kullanılmaktadır. Uygulamalarda görüldüğü gibi toplumun huzur ve birliği özellikle devletin bölünmez bütünlüğü öncelenmektedir. İspanya bunun en güzel örneğidir. “Çeşitlilik içinde birlik” (*Einheit in Vielfalt*) sloganının somut bir ifadesi olarak 2000’li yıllardan bu yana Avrupa Birliği’nin sloganı olarak baş tacı edilmektedir. Bu slogan, farklı kültür ve dillerden oluşan bir birlik içinde özgürlük, barış ve dayanışma gibi ortak değerleri savunmayı amaçlamaktadır. Avrupa Birliği bu amacına ulaşmada bir dizi çalışma yapmakta ve fonlarıyla birçok projeyi desteklemektedir. Üye devletler arasında entegrasyonu taahhüt eden Avrupa Birliği, aynı zamanda vatandaşların ana dillerini öğrenme, konuşma ve yazma hakkını da desteklemektedir.

Kaynakça

- Akbulut, O. (2012, 03 01). Resmi Dil ve Anayasalarda Düzenlenişi, , 153-182, 2012/3, s.173. *Ankara Barosu Dergisi*, s. 153-182.
- Annick, D. H. (1990). The Acquisition of Two Languages from Birth: A Case Study 2. *International Journal of Bilingualism*, s. 249-263.
- Bangert, Y., & C. R. (2010). *Bedrohte Sprachen*. Göttingen: Gesellschaft für bedrohte Völker.
- Bayraktarlı, İ. Y. (2008). *Die politische Debatte um die türkische Schrift-und Sprachrevolution von 1928*. Freiburg: Hans Jürgen Maurer Verlag.
- Bayraktarlı, İ. Y. (2011, Haziran 01). Ulus Devlet Eseri “Sınırdakiler”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), s. 283-327. 07 10, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/208264> adresinden alındı
- Bayraktarlı, İ. Y. (2019). *Die Türkei im Umbruch*. Frankfurt: Hans Jürgen Maurer Verlag.
- Boden, M. (1993). *Nationalitäten, Minderheiten und ethnische Konflikte in Europa*. München: Olzog Verlag.
- Brunner, G. (1996). *Nationalitätenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa*. Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung.
- Buran, A. (2006, Haziran 01). Karma Diller ve İki Örnek: Klasik Osmanlıca ve Kürtçe. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), s. 19-33.
- Buran, A. (2011, Haziran 01). Kürtler ve Kürt Dili. *Turkish Studies*, 1(20), s. 43-57. Ağustos 01, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23753/253080> adresinden alındı
- Cafer, S. K. (1934). *Gaspıralı İsmail Bey. Dilde, Fikirde,İşte Birlik (Gaspıralı İsmail Bey. Verbund in Sprache, in Denken, in der Arbeit)*. İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk A. Ş.
- Commission, E. (2025, September 21). *Political, Social and Economic Background and Trends*. Ağustos 04, 2025 tarihinde Eurydice: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/chapter-topics/political-social-and-economic-background-and-trends> adresinden alındı
- Çelik, Z. (2013, Ekim 01). Perspektif. *Ana dilde Eğitim: Dünyada Yaygın Uygulama Modelleri*(21), s. 1-4. Ağustos 15, 2025 tarihinde http://file.setav.org/Files/Pdf/20131009123554_anadildeegitim.pdf adresinden alındı

- Dieter, O. (1993). *Der Wahn des Nationalen. Die Alternative der offenen Republik*. Freiburg: Herder Verlag.
- Eco, U. (1997). *Die Suche nach der vollkommenen Sprache*. München: dtv.
- Eren, H. (2022). *Sözlük*. Ankara: TDK .
- Euractiv. (2018, Mai 08). *Die europäische Geschichte lebt durch die Vielfalt ihrer Sprachen*. Ağustos 25, 2025 tarihinde Euractiv: <https://www.euractiv.de/section/soziales-europa/news/zum-europatag-die-europaeische-geschichte-lebt-durch-die-vielfalt-ihrer-sprachen/> adresinden alındı
- Europe, C. o. (1992, November 05). European Charter for regional or Minority Languages. *European Treaty Series No. 148*. <https://rm.coe.int/1680695175> adresinden alındı
- Everhard, H. (2000). *Politik-Lexikon*. München: De Gruyter Oldenbourg.
- Fischer, H. (1988). *Ethnologie. Einführung und Überblick* . Berlin: Dietrich Reimer.
- Gülensoy, T. (1993). Doğu Anadolu Ağızları Üzere Düşünceler. *Türk Dili*.
- Hettlage, R. (1994). Nationalstaat und Nation in Spanien. B. E. (Hrsg.) içinde, *Das Prinzip der Nation in modernen Gesellschaften* (s. 145-170). Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Karakehya, H. (2015). Ceza Muhakemesinde Sanığın Meramını Anlatabilme Hakkının Unsurları vol.3, no.2, 2015, s. 201. *Journal Of Penal Law and Criminology-Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, 3(2), s. 199-226. Ağustos 21, 2025 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuchkd/issue/30753/332501#article_cite adresinden alındı
- Kemal, M. (1999). *Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Kirchhof, P. (2004). Deutsche Sprache. J. Isensee içinde, *Handbuch des Staatsrechts, Verfassungsstaat* (Cilt 2, s. 209-261). Heidelberg: C. F. Müller.
- Kommission, E. (2004). *Europa in Bewegung*. Ağustos 02, 2025 tarihinde Viele Sprachen, eine einzige Familie. Sprache in der Europäischen Union: http://www.ostbelgienlive.be/PortalData/2/Resources/downloads/europe_direct/Viele_Sprachen.pdf adresinden alındı
- Konfüçyüs. (2025). *konfüçyüs*. Ağustos 06, 2025 tarihinde Zitate.de: <https://www.zitate.de/search?q=konfuzius>; adresinden alındı
- Krafft, A. (2014). *Zur Entwicklung metasprachlicher Fähigkeiten bei Kindern mit ein- und mehrsprachigem Hintergrund*. Frankfurt: Schneider-Verlag Hohengehren.
- Liais, Ş. (2016, Aralık). Rusya Federasyonu'nun Etnik ve Dinsel Yapısı. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s. 15-32. Septamber 01, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312080> adresinden alındı
- Meinecke, F. (1969). Einleitung und Betrachtung zu Friedrich Meinecke . F. Meinecke içinde, *Weltbürgertum und Nationalstaat* (s. 20-35). München: Oldenbourg Verlag.
- Rat, B. d. (16 Mai 2006). *Sprachengesetz des Kantons Graubünden (SpG)*. Berlin: Kanton Graubünden. Ağustos 02, 2025 tarihinde alındı
- Robbeets, M. B. (2021). Triangulation supports agricultural spread of the Transeurasian languages. *Nature*, s. 616–621. September 01, 2025 tarihinde Nature: <https://doi.org/10.1038/s41586-021-04108-8> adresinden alındı
- Thomas, P. (2018). *Deutsch ins Grundgesetz! Wir brauchen eine überparteiliche Entscheidung des Bundestages*. Ağustos 02, 2025 tarihinde <https://www.deutsch-ins-grundgesetz.de/hintergrund.html> adresinden alındı
- Vikipedi. (2025, Juli). *İbranice*. Juli 05, 2025 tarihinde <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0branice> Erişim: 04.08.2025 adresinden alındı
- Von Humboldt, W. (1836). *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Berlin: Dümmler.